

UCZTA CYPRIANA

BIBLIOTHECA
CURIOSA

UCZTA
CYPRIANA

BIBLIOTHECA CURIOSA

pod redakcją
Jacka Sokolskiego

1

UCZTA CYPRIANA

przełożył i opracował

Jerzy Krocza

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
Wrocław 2007

Opracowanie redakcyjne
Maciej Eder

Opracowanie graficzne
Joanna Eder

© Copyright by Jerzy Krocak, 2007

Współpraca wydawnicza
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego
i Oficyny Wydawniczej ATUT
Wrocławskiego Wydawnictwa Oświatowego

Na okładce wykorzystano fragment mozaiki
z kościoła San Apollinare Nuovo w Rawennie

ISBN 978-83-7432-321-5

Oficyna Wydawnicza ATUT
Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
ul. Kościuszki 51a, 50-011 Wrocław
(71) 342 20 56 do 58, fax: (71) 341 32 04
www.atut.ig.pl, e-mail: oficyna@atut.ig.pl

WSTĘP

Św. Cyprian (Thascius Caecilius Cyprianus), biskup Kartaginy – prześladowany w okresie panowania cesarza Waleriana i ścięty mieczem w roku 258, choć to jego właśnie imię widnieje w tytule prezentowanego tu dziełka¹, nie ułożył *Uczty Cypriana*. Czas powstania tego osobliwego utworu, wspierającego się autorytetem uczonego męczennika, nie jest nam bliżej znany. Wedle niektórych badaczy *Uczta* skomponowana została między V a VIII wiekiem², wedle zaś innych przypuszczeń – ugruntowanych ostatnio w pracy Christine Modesto (i powtarzanych w nowszych publikacjach) – termin ów przesunąć można nawet na wiek IV³.

* * *

Uczta Cypriana (Coena Cypriani) opowiada o godach weselnych, jakie król Joel wyprawił w Kanie galilejskiej. Na tę uroczystość tłumnie przybyły postaci zaludniające Stary i Nowy Testament (niektóre zresztą nader drugorzędne), a dodatkowo zjawilo się tam kilku protagonistów znanych z pism apokryficznych dotyczących osoby św. Pawła. W utworze dają się wyodrębnić mniejsze części tematyczne związane z naturą i porządkiem ucztowania, następujące po sobie w odpowiedniej kolejności, a w ich obrębie poszczególni bohaterowie

¹ Pochodzące z IX wieku manuskrypty z *Ucztą* jako twórcę utworu ponad wszelką wątpliwość wskazują tego właśnie świętego; przypisano mu autorstwo także w omówionych dalej ówczesnych przeróbkach *Uczty*. E. Rosati, *Introduzione* [w:] Rabano Mauro, Giovanni Immonide, *La cena di Cipriano*, a cura di E. Rosati, F. Mosetti Casaretto, Alessandria 2002, s. 10–12.

² Zob. E. Rauner, *Ps.-Cypriani Cena* [hasło w:] *Lexicon des Mittelalters*, München – Zürich 1986, t. 3, kol. 402; F. Novati, *La parodia sacra nelle letterature moderne* [w:] idem, *Studi critici e letterari*, Torino 1889, s. 179.

³ Ch. Modesto, *Studien zur „Coena Cypriani“ und zu deren Rezeption*, Tübingen 1992 (Classica Monacensia nr 3), s. 76–77; E. Rosati, op. cit., s. 14–15, 29. Modesto przy dacie *Uczty* podkreśla jej zależność od pewnego kazania Zenona z Werony (o czym zob. w dalszej części *Wstępu*), napisanego między rokiem 360 a 371. Ten właśnie okres wskazuje jako *terminus post quem*. *Terminus ante quem* badaczka wyznacza na rok ok. 400.

wie podejmują stosowne działania korespondujące z tym, czym wstawili się w księgach biblijnych. Z początku relacja dotyczy zajmowania miejsc, wyboru przystawki i rodzaju szat weselnych; następują informacje o przygotowywaniu biesiady oraz o serwowanych daniach głównych (gdzie szczególnie wyróżniają się, ze względu na erudycyjne odniesienia, fragmenty poświęcone podawanym rybom i winom). W dalszej części utworu bohaterowie zajmują się – w miarę spożywania trunków i stosownie do swych upodobań – różnorakimi sprawami. Dodatkowo rozwinięty tu został motyw kradzieży popełnionej w sali biesiadnej, pociągającej za sobą konieczność przeprowadzenia doraźnego i dosyć okrutnego śledztwa, egzekucji winnego oraz pogrzebu. W finale dziełka znalazły się jakby podsumowujące uwagi o reakcji świadków, znamienne w ogóle dla całości utworu: „Maria się zdumiewa, zaś Sara śmiała się z tego” (w. 271).

* * *

Uczta Cypriana w nowożytnej epoce, wśród badaczy pism Ojców Kościoła, nie cieszyła się dobrą sławą. Typowe wypowiedzi na jej temat zebrał Francesco Novati, który pierwszy poświęcił problemom tego utworu gruntowniejsze – na miarę swoich czasów – studium⁴. Oto na przykład Kazimierz Oudin, autor wydanej w 1722 roku kompilacyjnej i nie pozbawionej błędów pracy dotyczącej literatury patrystycznej, twierdzi, że *Uczta* to „dzieło niedorzeczne i niegodne lektury” (*opus stultum lectuque indignum*)⁵. Inny uczony zakonnik i XVIII-wieczny wydawca pism Cypriana – Prudencjusz Maran, którego uwagi przedrukował Jacques Paul Migne w *Patrologia Latina*, równie surowo odnosi się do rzeczzonego dziełka (przywołując zdanie nieco starszego historyka – Tillemontiusa⁶): „Tillemontius uznał, że nie ma w nim nic prócz niestosownych żartów [i to] nie ze spraw świeckich, lecz – co bardziej przystoi Turkowi niż chrześcijaninowi – wydobytych gwałtem z Pisma Świętego” (*Nihil enim aliud habet praeter ineptissimos iocos, non ex rebus profanis, sed quod Turca dignius quam Christiano existimat Tillemontius, ex Scripturis sacris per fas et nefas deductos*)⁷.

⁴ F. Novati, op. cit. [tu:] Appendice I: I rifacitori medievali della *Cena Cypriani*. Rabano Mauro – Giovanni diacono – Azelino da Reims, s. 266–267.

⁵ C. Oudin, *Commentarius de scriptoribus Ecclesiae antiquis illorumque scriptis*, Leipzig 1722, s. 274.

⁶ Sebastian Le Nain de Tillemont ułożył gigantyczną, wielotomową pracę o pierwszych pięciu wiekach Kościoła pt. *Mémoires pour servir a l'histoire ecclésiastique des dix premiers siècles*, Paris 1693–1712 (i wyd. nast.).

⁷ PL, t. IV, s. 178.

Opinie o niestosowności tej książeczki zdają się jednak nie odzwierciedlać stosunku, z jakim traktowano zawarte w niej przesłanie w wiekach średnich. *Uczta* bowiem doczekała się kilku przeróbek, a pierwszą z nich sporządził w roku 855 sławny uczeń Alkuina, arcybiskup moguncki Raban Maur. Przeglądając jego spuściznę, a zwłaszcza komentarze biblijne i encyklopedyczne dzieło *De universo*, przekonać się można, że trudno o kogoś równie dalekiego od „głupich żartów”, jak ten surowy chrześcijański erudyta. W skomponowanej przez siebie wersji Maur pomija bohaterów nieznanymi z ksiąg biblijnych, a króla Joela – wspomnianego wyżej organizatora biesiadnego przedsięwzięcia – zamienia (dając wyraz swojej uczości) na postać nazwaną Abbatheos. Termin ten, złożony w połowie ze słowa hebrajskiego, a w połowie z greckiego, oznaczać ma Boga Ojca i w sposób erudycyjny wiąże się z odrzuconym tu Joelem, którego z kolei imię znaczy tyle właśnie co Jahwe, Bóg. Tej ostatniej kwestii Raban nie był wszakże pewny⁸, więc zaproponowaną przez niego zmianę traktować można jako objaw inklinacji autora do alegorycznych pouczeń i nastawienia na czytelną teologicznie przekaz⁹. Służyć temu mają wprowadzone względem pierwowzoru przeróbki fabularne. Do najważniejszych z nich należy zmiana postaci straconej w wyniku śledztwa – u Rabana jest to Bartheos, czyli Syn Boży, który umiera na krzyżu oddany na ofiarę przez Ojca, organizatora uczyty¹⁰. Moguncki arcybiskup połączył więc zabawę z wykładem idei Zbawienia, objawiając przy okazji swe katechetyczne zacięcie¹¹. Dodatek I do niniejszej książki stanowi list dedykacyjny Rabana, skierowany do króla Lotara II, w którym wyłuszcza on przyczyny podjęcia trudu przerobienia dawniejszego utworu oraz informuje o płynących z jego lektury pożytkach. List ów szczególnie podkreśla aspekt pedagogiczny utworu oraz jego pomocną rolę w trudach studiowania biblijnych wydarzeń, które *Uczta* ugruntowuje w pamięci¹².

Niedługo później, w roku 876, drugą znaną nam wersję *Uczty* sporządził Iohannes Diaconus (Hymmonides, zmarły ok. 880 roku). Ten zredagowany wierszem rytmicznym tekst, poszerzony o epilog, prolog i dedykację dla pa-

⁸ Por: „Joel interpretatur *Dominus Deus, sive incipiens Deo, vel fuit Dei*. Hoc enim eius vocabulum resonat etymologia incerta” (Rabanus Maurus, *De universo* [w:] PL, t. CXI, s. 68).

⁹ F. Novati, op. cit., s. 272; pisze o tym także E. Rauner, op. cit.

¹⁰ Wg ed.: Hrabanus Maurus, *Cena Nuptialis* [w:] Rabano Mauro, Giovanni Immonide, op. cit., s. 152–154.

¹¹ F. Mosetti Casaretto, *L'Arcivescovo e la „Cena”* [w:] Rabano Mauro, Giovanni Immonide, op. cit., s. 66–67.

¹² Ibidem, s. 52–54.

pieża Jana VIII¹³, zasadniczo wiernie podąża za fabułą pierwowzoru. Poprzez on na drodze popularności *Ucztę* jeszcze jedną jej przeróbkę, tym razem z połowy XI wieku, której twórcą był jakiś mnich z Reims o imieniu Aselinus¹⁴.

* * *

Autor *Ucztę Cypriana* – „jakiś nieznany nam żartowniś”¹⁵ – zdradza oznaki dobrego wykształcenia, objawiające się nie tylko w licznych i pomysłowych odsłaniach do ksiąg biblijnych. W szczególnie erudycyjnym fragmencie utworu, mówiącym o podawanych do stołu rybach, pojawia się wydobyta głównie z *Historii naturalnej* Pliniusza Starszego fachowa terminologia dotycząca podwodnych istot, korespondująca z przypadłością czy specyfiką zjadającej dane stworzenie biblijnej postaci (w. 120–136). Np. Tobiasz otrzymał rybę zwaną *hirundo* (chodzi tu o ptaszora), której nazwa oznacza również jaskółkę, związaną przecież z losem Tobiasza-ojca, gdyż ten „gdy spał, z gniazda jaskółki upadł gorący gnój na oczy jego, i stał się ślepy” (Tob 2, 11). Niekiedy jednak wpisane w tekst sensy nie są tak ewidentne – gdy Izajasz otrzymuje do spożycia rybę piłą, wyjaśnienia tego stanu rzeczy szukać wypada w przypisywanym Epifaniuszowi greckim dziele *De prophetis, eorumque obitu ac sepultura*, gdzie jest mowa, iż prorok ten umarł rozdarty na dwie części (PG, t. XLIII, s. 397). Przyznać także należy, że nie wszystkie związki czy aluzje dają się dzisiaj wyjaśnić (zwłaszcza *passus* o pitych winach zawiera kilka tajemnic; zob. w. 143–149).

Parodystyczny wobec Biblii charakter tego utworu nie ulega wątpliwości. Jako tekst złożony z fragmentów czy motywów zaczerpniętych z różnych ksiąg

¹³ Dziełko to – *Iohannis Diaconi Versiculi de Cena Cypriani* – wydał K. Strecker [w:] MGH, *Poetae Latini Aevi Carolini*, Berlin 1896, t. IV/2, s. 857–900. Nowszą edycję (jako *Cena Iohannis*), wraz z paralelnym przekładem włoskim, dostępna jest w: Rabano Mauro, Giovanni Immonide, op. cit., s. 184–249.

¹⁴ Obie te wersje omawia bliżej F. Novati, op. cit., s. 284–288. Sprawom recepcji *Ucztę* w średniowieczu poświęcona jest przywołana już dysertacja Ch. Modesto. Autorka przedstawia tu edycje i niemieckie przekłady czterech wersji tego utworu; są to *Cena Hrabani Mauri*, *Cena Iohannis Diaconi*, *Cena Azelini Remensis* oraz jeszcze jedna przeróbka znana tylko z jednego manuskryptu (*Codex Atrebatensis* 557), ułożona wierszem prawdopodobnie w drugiej poł. XI w.

¹⁵ E. R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. A. Borowski, Kraków 1997, s. 499. Odnotujemy, że wśród podejrzanych o autorstwo *Ucztę* wymieniany był pewien poeta – Cyprian, Gal z pochodzenia, który sporządził wierszowaną wersję siedmiu pierwszych ksiąg Starego Testamentu (prawdopodobnie adresat 140 listu św. Hieronima); o czym E. Rosati, op. cit., s. 13.

biblijnych wykazuje on cechy centonu¹⁶. Podkreślano przy tym w dotychczasowych badaniach, że dziełko pozostaje spadkobiercą starożytnej tradycji komicznej, przesączonej tu przez filtr kultury chrześcijańskiej¹⁷. Wskazywano, że przedstawione wypadki ewokują problematykę niektórych sakramentów, od małżeństwa poczynając, przez Eucharystię, wyznanie winy, a na ostatnim namaszczeniu kończąc¹⁸. Dawniejsi badacze próbowali objaśnić specyfikę *Ucztę* również na inne sposoby. Novati natłok biblijnych imion łączył ze sztuką pamięci – anonimowy autor miał układać dziełko dążąc do mocnego ukonstytuowania się w umysłach odbiorców tych postaci i wydarzeń, które pozostają istotne dla świętej historii¹⁹. Lapôte przekonywał natomiast, że utwór wiązać należy z satyrą na urządzone przez Juliana Apostatę rzeczywiste ucztę ku czci bogini Cerery²⁰.

Najbardziej trafne wyjaśnienia dotyczące pomysłu zrealizowanego w prezentowanym tu utworze wskazują na jego związek z kazaniem św. Zenona *Ad neophytos post baptismum Tractatus* I 24 [II 38])²¹, którego przekład przedstawiono niżej jako Dodatek II. Ten święty autor, zmarły w drugiej połowie IV wieku biskup Werony, zaprasza w nim wiernych na ucztę, na której potrawy roznoszą różne postaci biblijne, oczywiście w zależności od swoich ról odgrywanych na kartach Pisma Świętego. A przy tym – co najważniejsze – tekst ów pozostaje w bezpośrednim związku z liturgicznym okresem Wielkanocy.

Ta problematyka świątecznej, zalegalizowanej wesołości i swobody, której towarzyszył śmiech paschalny (*risus paschalis*), odgrywa – jak wiadomo –

¹⁶ O czym szerzej Ch. Modesto, op. cit., s. 82–104. Akcentuje ona zwłaszcza rolę historii zaczerpniętych z Księg Rodzaju i Wyjścia oraz z Ewangelii – jako najważniejszych dla historii świętej i najbardziej znanych u schyłku starożytności.

¹⁷ E. Rosati, *Il riso dissimulato dall'ingegno. Parodia del rituale nella „Coena” di Giovanni Immonide* [w:] *Dialettiche della parodia*, a cura di M. Bonafin, Alessandria 1997, s. 127 (o czym za: A. Fontana, *Introduzione* [w:] Anonymus, *Coena Cypriani, Sotto il Monte* (Bergamo) 1999, s. 8).

¹⁸ D. Parker, *Lo strano caso del polipo del Faraone e le altre questioni connesse* [w:] *Saggi su „Il nome della rosa”*, a cura di R. Giovannoli, Milano 1985, s. 416.

¹⁹ F. Novati, op. cit., s. 180.

²⁰ A. Lapôte, *La Cena Cypriani et ses énigmes. Lettre à M. le professeur Strecker de l'Université de Berlin*, „Recherches de Science Religieuse” 3 (1912), s. 530–532, 581–583 (o czym zob. też K. Strecker, op. cit., s. 862).

²¹ Strecker (op. cit., s. 861) podaje, że myśl tę rozwinął Herman Brewer, który też postawił tezę, iż *Uczta* była utworem przeznaczonym do recytowania przy stole. Zob. idem, *Über den Heptateuchdichter Kyprian und die Caena Cypriani*, „Zeitschrift für Katholische Theologie” 28 (1904), s. 92 n.

doniosłą rolę w teorii kultury stworzonej przez Michała Bachtina. Badacz ten dowodził, że średniowieczny karnawał, związany z tradycjami rzymskich saturnaliów, oraz karnawałowa wolność miały charakter ogólny w najszerszym tego słowa znaczeniu, dotycząc wszystkich i wszystkiego. Przełamywanie i odwracanie porządku świata oraz hierarchicznych stosunków podczas świątecznego życia, podporządkowane powszechnemu śmiechowi, powiazał on również z rekreacyjnym, zabawowym aspektem powstających w tym nurcie tekstów literackich²². Parodystyczna literatura, zarówno łacińska, jak i powstająca w językach narodowych, proponowała żarty oparte na przetwarzaniu dostojnych i poważnych elementów wysokiej sfery kulturowej, w tym również przestrzeni sakralnej. Wśród utworów posiłkujących się Biblią dla celów humorystycznych wymienił Bachtin zrodzone we wczesnym średniowieczu *Ioca monachorum*, stanowiące osobliwy rodzaj katechizmu – zestaw żartobliwych pytań dotyczących tematów religijnych. Powstawały też prześmiewcze modlitwy, liturgie i ewangelie, uchwały synodów, papieskie bulle i kazania, budując szeroki pod względem tematycznym i gatunkowym obraz tego, co nazwać można *parodia sacra*²³.

Ale ów aspekt paschalnego śmiechu jest wpisany w *Ucztę Cypriana* nie tylko na poziomie komizmu związanego z tematyką religijną czy też śmiercią ofiarnego kozła, na spełnienie roli którego w końcowej części utworu skazany został Achan (choć winnych kradzieży, o którą go oskarżono, było wielu). Znamienne cechy tego humoru próbowano wskazać w analogii do kazań paschalnych, które podobno – w celu wzbudzenia wesołości u wiernych – nie były pozbawione akcentów frywolnych i sprośnych. Obecności motywów erotycznych sprzyjać miała kondycja natury, rozkwitającej i płodnej w okresie wielkanocnym, oraz radość ze zwycięstwa odniesionego przez Zmartwychwstanie, eliminującego strach przed śmiercią²⁴. Również w *Uczcie* pojawia się temat seksualny. Po relacji o spożyciu pokarmów i wina jest tu bowiem mowa o gwałcie popełnionym na Dynie oraz o reakcjach niektórych uczestników

²² M. Bachtin, *Twórczość Franciszka Rabelais'a o kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, przeł. A. i A. Goreniewie, oprac. St. Balbus, Kraków 1975, s. 61–70.

²³ Ibidem, s. 159–160, 71–73 (o *Uczcie Cypriana* – zob. s. 158–159 i 401–404). Literatura naukowa dotycząca problematyki parodii w średniowieczu jest dosyć obszerna. Warto przywołać tu starszą pracę, dotyczącą zwłaszcza parodii sakralnej, jaką jest dzieło Paula Lehmana *Die Parodie im Mittelalter*, München 1922 (o *Uczcie*, jej przeróbkach i o domysłach ówczesnych badaczy na temat źródeł jej pomysłu – zob. s. 25–30). Zob. też M. Bayless, *Parody in the Middle Ages: The Latin Tradition*, Ann Arbor (Michigan) 1996.

²⁴ A. Fontana, op. cit. s. 18–19. Autorka przedstawia tu wywód i konkluzje innej badaczki – M. C. Jacobelli, *Il risus paschalis e il fondamento teologico del piacere sessuale*, Brescia 1990.

tego przedsięwzięcia. Przyznać jednak trzeba, że motyw ów wprowadzono dosyć aluzyjnie, a cały ten fragment nie do końca jest jasny (por. w. 199–201). Sugerowany w komentarzu sens przygody Dyny nie powinien wzbudzać wątpliwości, ale już trudno orzec, czy wyjaśnienia dotyczące charakteru płynów wylewanych przez Aarona nie są nazbyt karkołomne. Zupełną natomiast tajemnicą – przynajmniej w kontekście ewentualnego komentarza biblijnego – pozostaje nagość Jonasza, jednego z uczestników tego ekscesu.

* * *

Uczta Cypriana posiada jeszcze jeden godny uwagi związek ze śmiechem, tym razem zupełnie już „współczesny”. Dotyczy on poszukiwań domniemanej – poświęconej komedii i śmiechowi właśnie – księgi Arystotelesowej *Poetyki*, stanowiących istotną kwestię w powszechnie znanej powieści Umberto Eco pt. *Imię róży*. Jako jeden z tekstów poprzedzających ów traktat Stagiryty w odnalezionym manuskrypcie widnieje jakiś komentarz do *Caenae Cypriani* autorstwa niejakiego *Magistri Alcofribae* (imię to zresztą znane jest skądinąd – tym pseudonimem bowiem Rabelais podpisał swe wiekopomne dzieło). Zanim jednak ów powieściowy rękopis dostał się w ręce bohaterów, nowicjusz Adso, podczas modlitw za duszę jednego z zamordowanych zakonników, otrzymał sen lub wizję, opartą w większej części na wypadkach opisanych w *Uczcie*²⁵. Miejscem tej wizyjnej biesiady nie jest tu wprawdzie Kana galilejska, lecz kuchnia klasztoru, a między postaciami biblijnymi poczesne miejsca zajmują osoby poznane przez Adsa w trakcie owego tygodnia, który spędził w opactwie. Przeżycie to, opowiedziane później Wilhelmowi, wprowadzając zresztą do powieści kwestię wartości snów i wizji, dało asumpt Adsowemu preceptorowi do wspomnienia *Uczty Cypriana*. To zaś (jak wiadomo) nie pozostało bez wpływu na bieg dalszych skojarzeń uczonego franciszkanina z Baskerville, wiodąc do rozwiązania kryminalnych i literackich zagadek²⁶.

* * *

²⁵ U. Eco, *Imię róży*, przeł. A. Szymanowski, Warszawa 1993, s. 492–503 („Dzień szósty. Tercja”).

²⁶ Szerzej o tym traktuje D. Parker, op. cit., s. 420–423. W kontekście problematyki jedzenia o miejscu *Uczty* w śledztwie prowadzonym przez bohaterów pisze W. Soliński, „*Ecologiczne konsumpcje, czyli „Imię róży” od kuchni [w:] Oczywisty urok biesiadowania*, red. P. Kowalski, Wrocław 1998, s. 233–236. Technice włączenia *Uczty* w strukturę rzeczonyj powieści kilka stron poświęca też Ch. Modesto, op. cit., s. 293–296.

Niniejsza książeczka zaopatrzona została w cztery dodatki, z których dwa już wspomniano. Dodatek III oraz IV (osobliwie związane z formą, w jakiej wykorzystano *Ucztę w Imieniu róży*) należą do tradycji tekstów wizyjnych, poddanych zabiegom parodystycznym. Trudno orzec, czy autorzy tych utworów znali *Ucztę Cypriana*, faktem jest wszakże, iż pojawiające się tu motywy biesiadne, wyzyskane w sposób prześmiewczy, przywodzą na myśl te zabiegi literackie, na jakich właśnie oparta jest *Coena Cypriani*. Dodatek III to anonimowy wiersz łaciński o fałszywej wizji (zaczynający się od słów *Heriger, urbis Maguntiacensis...*)²⁷, po nim zaś przedstawiono polski utwór makaroniczny, zatytułowany *Visio macaronica eruditi di Polonia*. Ten ostatni tekst, napisany przez jakiegoś sowizdrzała, któremu nieobce były problemy uniwersyteckiej nauki, powstał prawdopodobnie w końcu XVII wieku, a zatem mniej więcej w czasach, kiedy przywołani już francuscy badacze spuścizny po św. Cyprianie wyrzekali na niestosowność *Uczty*. Polski makaron świadczy w sposób niewątpliwy o długim trwaniu kulturowym pomysłu, który legł u podstaw żartu skonstruowanego w prezentowanym w części głównej niniejszej książki, a wydobytym z zamierzchłych wieków utworze.

²⁷ Problematykę tych literackich wizji, które podejmują tematy kulinarne i biesiadne (stanowiących naturalny kontekst dla wspomnianego wyżej wiersza), omawia J. Sokolski, *Ucztowanie w zaświatach w piśmiennictwie średniowiecznym i wczesnonowożytnym* [w:] *Oczywisty urok...*, op. cit., s. 46–51.

NOTA DO PRZEKŁADÓW

Tłumaczenie *Uczty Cypriana* wg ed. Karola Streckera [w:] *Monumenta Germaniae Historica* [MGH], *Poetae Latini Aevi Carolini*, Berlin 1896, t. IV/2, s. 857–900. Numeracja wersów w przekładzie odpowiada podstawie łacińskiej. (Tekst *Uczty* dostępny również w: *Patrologia Latina* [PL], t. IV, s. 925–932).

DODATEK I

Tłumaczenie listu Rabana Maura wg ed. [w:] MGH, *Epistolae Carolini Aevi*, Berlin 1899, t. V/3, s. 506.

DODATEK II

Tłumaczenie kazania św. Zenona *Ad neophytos post baptisma* (ew. pt.: *Post traditum baptisma; Tractatus* I 24 [II 38]) wg ed. [w:] *Corpus Christianorum*, Series Latina, t. XXII: *Zenonis Veronensis tractatus*, ed. B. Löfstedt, Turnhout 1971, s. 71–72. (Tekst dostępny również w: PL, t. XI, s. 483–485).

DODATEK III

Tłumaczenie wiersza o fałszywej wizji wg ed. [w:] *Poésies populaires latines antérieures au douzième siècle*, par E. du Méril, Paris 1843, s. 298–302.

DODATEK IV

Visio macaronica eruditi di Polonia wg ed.: Maurycyjuś Trztyprztycki, *Co nowego abo dwór mający w sobie osoby i mózgi rozmaite*, [Kraków?, II poł. XVII w.], k. H1v. Wydanie oparto na egz. Bibl. Ossol. sygn. XVII 2765.

Cytaty biblijne w komentarzu wg: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, przeł. J. Wujek, tekst poprawili St. Styś i Wł. Lohn, wyd. 3, Kraków 1962.

BIBLIOGRAFIA

- Adolf Helen, *On Mediaeval Laughter*, „Speculum” 22 (1947), s. 251–253.
- Bachtin Michał, *Twórczość Franciszka Rabelais’a a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, przeł. A. i A. Goreniewie, oprac. St. Balbus, Kraków 1975.
- Bayless Martha, *Parody in the Middle Ages: The Latin Tradition*, Ann Arbor (Michigan) 1996.
- Bertini Ferruccio, *La „Cena Cypriani”* [w:] *Il cibo culturale. Dal cibo alla cultura, dalla cultura al cibo*, a cura di A. Guerci, Genova 1999, s. 366–378.
- Boîteux M., *Cornomannia e carnevale a Roma nel medioevo*, „La Ricerca Folklorica” 6 (1982), s. 57–64.
- Bonafin Massimo, *Contesti della parodia. Semiotica, antropologia, cultura medievale*, Torino 2001.
- Brewer Herman, *Über den Heptateuchdichter Kyprian und die Cena Cypriani*, „Zeitschrift für Katholische Theologie” 28 (1904), s. 92–115.
- Brugnoli Giorgio, *Il carnevale e i Saturnalia*, „La Ricerca Folklorica” 10 (1994), s. 49–53.
- Cremascoli Giuseppe, *La „Cena Cypriani”* [w:] *La parodia biblica, la Bibbia nel Medio Evo*, a cura di G. Cremascoli, C. Leonardi, Bologna 1996, s. 439–441.
- Curtius Ernst Robert, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. A. Borowski, Kraków 1997.
- Deonna Waldemar, M. Renard, *Croyances et superstitions de la table dans la Rome antique*, Bruxelles 1961 (Collection Latomus nr 46).
- Fontana Albertina, *Introduzione* [w:] Anonymus, *Coena Cypriani*, Sotto il Monte (Bergamo) 1999, s. 5–25.
- Glei Reinhold F., *„Ridebat de facto Sara”. Bemerkungen zur „Cena Cypriani”* [w:] *Literaturparodie in Antike und Mittelalter*, ed. W. Ax, R. F. Glei, Trier 1993, s. 153–170.
- Gowers Emily, *The Loaded Table: Representation of Food in Roman Literature*, Oxford 1997.
- Guriewicz Aron, *Kategorie kultury średniowiecznej*, przeł. J. Dancygier, Warszawa 1976.
- Guriewicz Aron, *Średniowieczny śmiech na tle strachu*, przeł. E. Przechodzki [w:] *Humor europejski*, red. M. Abramowicz, D. Bertrand, T. Stróżyński, Lublin 1994, s. 261–269.

- Hagen Hermann, *Eine Nachahmung von Cyprian's Gastmahl durch Hrabanus Maurus*, „Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie” 27 (1883), s. 164–187.
- Heers Jacques, *Święta głupców i karnawały*, przeł. G. Majcher, Warszawa 1995.
- Ilvonen Eero, *Parodies des thèmes pieux dans la poésie française du moyen âge*, Genève 1975.
- Landolfi Luciano, *Banchetto e società romana. Dalle origini al I sec. a. C.*, Roma 1990.
- Lapôte Arthur, *Le souper de Jean Diacre*, „Mélanges d'Archéologie et d'Histoire” 21 (1901), s. 305–385.
- Lapôte Arthur, *La Cena Cypriani et ses énigmes. Lettre à M. le professeur Strecker de l'Université de Berlin*, „Recherches de Science Religieuse” 3 (1912), s. 497–596.
- Le Goff Jacques, *Kultura średniowiecznej Europy*, przeł. H. Szumańska-Grossowa, Gdańsk 2002.
- Le Goff Jacques, *Świat średniowiecznej wyobraźni*, przeł. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa 1997.
- Lehmann Paul, *Die Parodie im Mittelalter*, München 1922.
- Modesto Christine, *Studien zur „Coena Cypriani” und zu deren Rezeption*, Tübingen 1992 (Classica Monacensia nr 3).
- Monti Carla Maria, *La „Cena Cypriani” interpolata in un codice di Gerusalemme*, „Italia Medioevale e Umanistica” 36 (1993), s. 235–248.
- Monti Carla Maria, *Per la „Cena” di Giovanni Immonide [w:] Medioevo e latinità in memoria di Ezio Franceschini*, Milano 1993, s. 277–302.
- Mosetti Casaretto Francesco, *L'Arcivescovo e la „Cena” [w:] Rabano Mauro, Giovanni Immonide, La cena di Cipriano*, a cura di E. Rosati, F. Mosetti Casaretto, Alessandria 2002, s. 43–93.
- Mosetti Casaretto Francesco, *Contaminazioni escatologiche di cornice per un modulo letterario: dalla metafora al testo, dal „banchetto” alla „Cena” di Cipriano*, „Studi Medievali” 43 (2002), s. 535–623.
- Mosetti Casaretto Francesco, *Cipriano e il suo doppio: Giovanni Immonide di fronte al problema attributivo della „Cena”*, „Wiener Studien” 115 (2002), s. 225–259.
- Novati Francesco, *Studi critici e letterari*, Torino 1889.
- Novati Francesco, *L'influsso del pensiero latino sopra la civiltà italiana del Medio Evo*, Milano 1897.
- Nygren Andreas, *Eros und Agape. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*, Berlin 1955.
- Olbrechts-Tyteca Lucie, *Le comique du discours*, Bruxelles 1974.
- Orlandi Giovanni, *Rielaborazioni medievali della „Cena Cypriani” [w:] L'eredità classica nel Medioevo: il linguaggio comico. Atti del III Convegno di Studio del Centro di Studi sul Teatro Medioevale e Rinascimentale*, Viterbo 1979, s. 19–42.
- Parker Douglas, *Lo strano caso del polipo del Faraone e le altre questioni connesse [w:] Saggi su „Il nome della rosa”*, a cura di R. Giovannoli, Milano 1985, s. 412–428.
- Rahner Hugo, *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie der Väter*, Salzburg 1964.

- Rauner Erwin, *Ps.-Cypriani Cena* [hasło w:] *Lexicon des Mittelalters*, München – Zürich 1986, t. 3, kol. 402.
- Riché Pierre, *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej (VI–VIII w.)*, przeł. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa 1995.
- Ricklin Thomas, „*Imaginibus vero quasi litteris rerum recordatio continetur*” *Versuch einer Situierung der „Cena Cypriani”* [w:] *Peregrina curiositas. Eine Reise durch den orbis antiquus. Zu Ehren von Dirk Van Damme*, ed. A. Kessler, T. Ricklin, G. Wurst, Freiburg – Göttingen 1994, s. 215–238.
- Rosati Elio, *Il riso dissimulato dall'ingegno. Parodia del rituale nella „Coena” di Giovanni Immonide* [w:] *Dialettiche della parodia*, a cura di M. Bonafin, Alessandria 1997, s. 125–139.
- Rosati Elio, *Introduzione* [w:] Rabano Mauro, Giovanni Immonide, *La cena di Cipriano*, a cura di E. Rosati, F. Mosetti Casaretto, Alessandria 2002, s. 5–37.
- Stella Francesco, *La poesia carolingia a tema biblico*, Spoleto – Firenze 1993.
- Stella Francesco, *Poesia e teologia. L'Occidente latino tra IV e VIII secolo*, Milano 2001.
- Strecker Karl, [wstęp do edycji *Uczty* w:] *Monumenta Germaniae Historica, Poetae Latini Aevi Carolini*, Berlin 1896, t. IV/2, s. 857–869.
- Tatlock John S. P., *Mediaeval Laughter*, „*Speculum*” 21 (1946), s. 289–294.
- Wilmart André, *Le prologue d'Hervé de Bourgdieu pour son commentaire de la „Cena Cypriani”*, „*Revue Bénédictine*” 35 (1923), s. 255–263.

UCZTA
CYPRIANA
(COENA CYPRIANI)

UCZTA CYPRIANA

Pewien król imieniem Joel¹ wyprawiał wesele na Wschodzie w Kanie galilejskiej². Zaprosił wielu ludzi, aby gromadnie przybyli na jego ucztę³. Oni zaś, po przyzwoitej kąpeli w Jordanie, zjawili się w sali biesiadnej. Wtedy to

oczyścił ją Naaman⁴, Amos wylał wodę⁵,

- 5 Jakub i Andrzej przynieśli siano, Mateusz i Piotr rozścielili je na ziemi⁶,
Salomon podał posiłek⁷ i wszyscy zasiedli do stołu.

Ale ponieważ sala przeznaczona na ucztę była już zapełniona, każdy z osobna, jak potrafił, wynajdywał sobie miejsce. I tak pierwszy wśród wszystkich zasiadł

Adam na środku⁸, Ewa na liściach⁹,

- 10 Kain na pługu¹⁰, Abel na cebrzyku do dojenia¹¹,

Noe na arce¹², Jafet na ceglach¹³,

Abraham pod drzewem¹⁴, Izaak na ołtarzu¹⁵,

Jakub na kamieniu¹⁶, Lot blisko drzwi¹⁷,

Mojżesz na głazie¹⁸, Eliasz na skórze¹⁹,

- 15 Daniel na trybunale²⁰, Tobiasz na łożku²¹,

Józef na korcu²², Beniamin na worku²³,

Dawid na małej górze²⁴, Jan na ziemi²⁵,

Faraon na piasku²⁶, Łazarz przy stole²⁷,

Jezus na studni²⁸, Zacheusz na drzewie²⁹,

- 20 Mateusz na ławce³⁰, Rebeka na wiadrze³¹,

Rahab na lnianych pakułach³², Rut na słomie³³,

Tekla na oknie³⁴, Zuzanna w ogrodzie³⁵,

Absalom wśród gałęzi³⁶, Judasz na sakiewce³⁷,

Piotr na tronie biskupim³⁸, Jakub na sieci³⁹,

- 25 Samson na kolumnie⁴⁰, Heli na stołku⁴¹,

Rachela na tobołku⁴².

Paweł stał wytrwały⁴³, Ezaw szemrał z niezadowolenia⁴⁴,

a cierpiał Job, który sam jeden siedział na gnoju⁴⁵.

Wtedy podała

- 30 Rebeka płaszcz⁴⁶, Judyta – zasłonę⁴⁷,
Achan – całun⁴⁸, Sem i Jafet – przykryli tych, którzy zajęli miejsca⁴⁹.

Wniesiona została przystawka i wziął

- Jonasz dynie⁵⁰, warzywa Izajasz,
buraki Izrael, morwę Ezechiel,
35 sykomorę Zacheusz⁵¹, cedrat Adam,
łubin Daniel⁵², melony Faraon⁵³,
oset Kain⁵⁴, figi Ewa⁵⁵,
owoc mandragory Rachela⁵⁶, śliwkę Ananiasz,
cebule Lia⁵⁷, oliwki Noe,
40 jajko Józef, winogrona Aaron,
jądra orzechów Symeon, skwaśniałe wino Jonasz⁵⁸,
zaś Jezus wziął sos zaprawiony octem⁵⁹.

Później nadszedł Jakub ze swymi synami⁶⁰ oraz Laban ze swoimi córkami⁶¹ i usiedli na kamieniach. Przybył także Abraham ze swymi domownikami⁶² oraz Mojżesz z całą inną cizbą ludzką i usiedli na zewnątrz. Wtedy król, patrząc na swoich gości, tak rzekł: „Každemu z was, który zechce wejść do mej garderoby, dam po jednej szacie biesiadnej”. Wówczas niektórzy poszli i przyjęli. I tak pierwszy ze wszystkich wziął

- białą szatę Zachariasz, Abraham – zrobioną z wróbli⁶³,
Lot – siarkową⁶⁴, Łazarz – lnianą⁶⁵,
50 Jonasz – lazurową⁶⁶, Tekla – ognistą⁶⁷,
Daniel – lwią⁶⁸, Jan – włosianą⁶⁹,
Adam – skórzaną⁷⁰, Judasz – srebrną⁷¹,
Rahab – szkarłatną⁷², Herod – fioletową,
Faraon – koloru morskiego⁷³, Henoch – niebieską⁷⁴,
55 Achan – różnobarwną⁷⁵, Dawid – zrobioną ze ścięgien⁷⁶,
Eliasz – powietrzną⁷⁷, Ewa – drzewienną⁷⁸,
Job – podwójnie złożoną z kłęsk⁷⁹, Izajasz – rozdartą⁸⁰,
Maria – wytorną i długą suknię, Zuzanna – nieskalaną⁸¹,
Mojżesz – z muszelek⁸², Abel – ciemnoczerwona⁸³,
60 Lewi – poszarpaną⁸⁴, Tamara – brunatną⁸⁵,

- Azariasz – z muślinu⁸⁶, Aaron – z mirry⁸⁷,
 Judyta – hiacyntową, Kain – barwy żelaza⁸⁸,
 Abiron – czarną⁸⁹, Anna – brzoskwinową,
 Izaak – związaną z rodzeniem⁹⁰, Paweł – jaśniejącą,
 65 Piotr – dominującą⁹¹, Jakub – pseudo-atletyczną⁹²,
 Jezus – mającą barwę gołębih piór⁹³.

Następnie, skoro rozdzielł szaty, tak rzekł król patrząc na nich: „Nie wcześniej spożyjecie, jeśli pierwej jeden drugiemu nie będzie usługiwał”⁹⁴. Wobec takiego nakazu wzajemnie dopełnili służby. Pierwszy zatem

- Eliasz zdobył ogień⁹⁵, rozpałił Azariasz⁹⁶,
 70 drzewo zebrała Sarrepta⁹⁷, przyniósł je Izaak⁹⁸,
 porąbał Józef⁹⁹, studnię otworzył Jakub¹⁰⁰,
 hizop ofiarowała Sefora¹⁰¹, przy zbiorniku stał Daniel¹⁰²,
 wodę przynieśli służący¹⁰³, wiadro dała Rebeka¹⁰⁴,
 wina dostarczył Noe¹⁰⁵, bukłak niosła Agar¹⁰⁶,
 75 srebro przyniósł Judasz¹⁰⁷, cielę przywiódł Abraham¹⁰⁸,
 przywiązała je Rahab¹⁰⁹, powrozu udzielił Jezus¹¹⁰,
 nogi związał Eliasz¹¹¹, miecz podał Piotr¹¹²,
 powalił je Daniel¹¹³, uśmiercił Kain¹¹⁴,
 przyniósł Habakuk¹¹⁵, powiesił Absalom¹¹⁶,
 80 obdarł ze skóry Eliasz¹¹⁷, brzuch otworzył Hermokrates¹¹⁸,
 wnętrzości zawiesił Tobiasz¹¹⁹, krew spuścił Herod¹²⁰,
 łajno usunął Sem, do wody wrzucił Jafet¹²¹,
 umył Elizeusz¹²², rozdzielił na części Faleg¹²³,
 policzył Aukses¹²⁴, sól dorzucił Molassadon¹²⁵,
 85 olej dodał Jakub¹²⁶, na ogniu umieścił Arioeh¹²⁷,
 ugotowała Rebeka¹²⁸, jako pierwsza skosztowała Ewa¹²⁹.

Po tym wszyscy zajęli na powrót swoje miejsca. Wtedy

- Saul wniósł chleb¹³⁰, połamał go Jezus¹³¹,
 Piotr rozdzielił wśród wszystkich, soczewicę przyniósł Jakub¹³²,
 90 pożarł ją sam Ezaw¹³³, Habakuk wniósł świeżą potrawę¹³⁴,
 całą spożył Daniel¹³⁵, bób przyniósł Amelsad¹³⁶,
 jako pierwszy skosztował Misael¹³⁷. Ale ponieważ
 Izaak zjadł gotowane koźle¹³⁸, a Tobiasz pieczoną rybę¹³⁹,
 Eglon wszczął awanturę¹⁴⁰, mocno łaknął Daniel¹⁴¹,

- 95 Hermokrates domagał się chleba¹⁴², Jan nie jadł¹⁴³,
Mojżesz niczego nie skosztował¹⁴⁴, zgłodniały był Jezus¹⁴⁵,
okruszki zebrał Łazarz¹⁴⁶.

Wówczas inni zagarniali swoje części jedzenia, jakie zdołali pochwycić w wyniku różnorodnych rywalizacji:

- Abraham cielęcinę¹⁴⁷, Ezaw mięso jelenie¹⁴⁸,
100 Abel jagnięcinę¹⁴⁹, Noe baraninę¹⁵⁰,
Samson mięso lwie¹⁵¹, Elizeusz – z niedźwiedzia¹⁵²,
zaś większą część trzymał Beniamin¹⁵³.

Następnie

- pożywienia udzielił Faraon¹⁵⁴, rozdzielił je wszystkim Józef¹⁵⁵,
105 Herodiada przyniosła półmisek¹⁵⁶, porcje przygotowała Rebeka¹⁵⁷,
wniósł Jakub¹⁵⁸, rozdał wszystkim Noe¹⁵⁹.
Pierwszy zatem Jan otrzymał głowę¹⁶⁰, Absalom mózdzek¹⁶¹,
Aaron język¹⁶², Samson szczękę¹⁶³,
Piotr ucho¹⁶⁴, Lia oczy¹⁶⁵,
110 Holofernes kark¹⁶⁶, Zachariasz tchawicę¹⁶⁷,
Saul szyję¹⁶⁸, Agar ramiona¹⁶⁹,
Jonasz kiszki¹⁷⁰, Tobiasz wątrobę¹⁷¹,
Faraon serce¹⁷², Izajasz nerki¹⁷³,
Adam bok¹⁷⁴, Ewa żebro¹⁷⁵,
115 Maria podbrzusze¹⁷⁶, Sara brzuch¹⁷⁷,
Elżbieta macicę¹⁷⁸, Abel tłuszcz¹⁷⁹,
Abraham udo¹⁸⁰, Mojżesz ogon¹⁸¹,
Lot tyłek¹⁸², Jakub nogi¹⁸³,
Ezechiel zebrał kości¹⁸⁴.

Jakub i Andrzej wnieśli także ryby¹⁸⁵. Otrzymał przeto

- Jezus *asellum*¹⁸⁶, Mojżesz *labeonem*¹⁸⁷,
Beniamin *lupum*¹⁸⁸, Abel *mugilem*¹⁸⁹,
Ewa murenę¹⁹⁰, Adam *pelamidem*¹⁹¹,
Jan *locustam*¹⁹², Kain *gladium*¹⁹³,
125 Absalom *capitonem*¹⁹⁴, Faraon ośmiornicę¹⁹⁵,
Lia *torpedinem*¹⁹⁶, Tamara *auratam*¹⁹⁷,
Agar *scarum*¹⁹⁸, Dawid *cantoridem*¹⁹⁹,

- Józef *allecem*²⁰⁰, Jeremiasz *saxatitem*²⁰¹,
 Łazarz *umbram*²⁰², Judyta *soleam*²⁰³,
 130 Tobiasz *hirundinem*²⁰⁴, Judasz *argentillum*²⁰⁵,
 Herod matkę²⁰⁶, Ezaw *cornutam*²⁰⁷,
 Jonasz *glaucum*²⁰⁸, Jakub *alopidam*²⁰⁹,
 Molassadon *salpam*²¹⁰, Izajasz rybę piłę²¹¹,
 Tekla *araneum*²¹², Noe *coracinum*²¹³,
 135 Rebeka *rubellionem*²¹⁴, Goliat *lacertum*²¹⁵,
 Maria *maenam*²¹⁶, Samson *elionem*²¹⁷.
 Jonasz podał kwaśniałe wino²¹⁸, a Molassadon – sól²¹⁹;
 wcześniejszą zmoczył Kain. Po tym
 Abel dał tłuszcz²²⁰, Jan miód²²¹,
 140 Abraham mleko²²², Sara to zmiesiła²²³,
 Jezus zrobił słodkie ciastka²²⁴, zaś wszystko podał do stołu Paweł.

A ponieważ mieli kilka rodzajów wina,

- Jezus pił *passum*²²⁵, Jonasz *marsicum*²²⁶,
 Faraon *surrentinum*²²⁷, Adam *pelinum*²²⁸,
 145 Mojżesz *laletanum*²²⁹, Izaak *creticum*²³⁰,
 Aaron *adrianum*²³¹, Zacheusz *arbustinum*²³²,
 Tekla *arsinum*²³³, Jan *albense*²³⁴,
 Abel *campanum*²³⁵, Maria *signinum*²³⁶,
 Rachela *florentinum*²³⁷.
 150 Ukojony sytością wina Adam leżał²³⁸, Noe zasnął pijany²³⁹,
 dosyć wypił był Lot²⁴⁰, chrapał Holofernes²⁴¹,
 sen opanował Jonasza²⁴², Piotr czuwał niemal do piania koguta²⁴³,
 Jezus był budzony²⁴⁴, Jakub pragnął się podnieść,
 pierwszy powstał Laban²⁴⁵.

Wtedy Beniamin zmieszał wino w pucharze, wniosła Maria,

pierwszy wypił Piotr²⁴⁶.

Ale ponieważ Amelsad porwał był wino²⁴⁷, a Jonasz źle je wymieszał²⁴⁸,

- Hermippus szemrał z niezadowolenia²⁴⁹, Jan pił wodę²⁵⁰,
 Maria prosiła o wino²⁵¹, Marta wносиła pełną flaszkę²⁵²,
 160 Izmael odczuwał pragnienie²⁵³, Tobiasz zamierzał odejść²⁵⁴,
 Jakub chciał pić kielich innego²⁵⁵. Po sprzątnięciu wszystkiego ze stołu

Piłat domagał się wody do rąk²⁵⁶, wniósł ją Jan,
 usłużyła Marta²⁵⁷, wylał ją Hermokrates²⁵⁸,
 ręcznik podał Piotr²⁵⁹, lampę przyniósł Izajasz²⁶⁰,
 165 dziękował Symeon²⁶¹, błogosławiła Anna²⁶²,
 wieńce ofiarowała Rachela, hizop oddał Mojżesz²⁶³,
 olejek wonny dał Aaron²⁶⁴, namaściła Marta²⁶⁵,
 jabłko ofiarował Adam²⁶⁶, miód przyniósł Samson²⁶⁷,
 strun liry dotknął Dawid²⁶⁸, bęben wzięła Maria²⁶⁹,
 170 psalterium przyniósł Jubal²⁷⁰, chór prowadziła Judyta²⁷¹,
 zaśpiewał Asaf²⁷², zatańczyła Herodiada²⁷³,
 pochwały wyrzekł Azariasz²⁷⁴, igrał z magią Mambres²⁷⁵,
 śmiech wzbudził Izaak²⁷⁶, pocałował Judasz²⁷⁷,
 pożegnał Jetro²⁷⁸.

A gdy już chcieli iść, król patrząc na nich rzekł: „Teraz przez cały dzień świę-
 tujcie zaślubiny i licznie w nich uczestniczcie, a w zmienionym stroju tak
 jakby formując procesję idźcie do waszych domów”. Wola króla spodobała się
 wszystkim, a pierwszy wyszedł

Jezus w stroju nauczyciela²⁷⁹, Jan – więźnia²⁸⁰,
 Piotr – wytwórcy sieci²⁸¹, Faraon – tego, kto goni²⁸²,
 180 Nemrod – myśliwego²⁸³, Judasz – donosiela²⁸⁴,
 Adam – ogrodnika²⁸⁵, Ewa – aktora, który inicjuje pieśń²⁸⁶,
 Kain – rozbójnika²⁸⁷, Abel – pasterza²⁸⁸,
 Jakub – biegacza²⁸⁹, Zachariasz – kapłana²⁹⁰,
 Dawid – króla²⁹¹, Jubal – śpiewaka, któremu przygrywa się na lirze²⁹²,
 185 Jakub – rybaka²⁹³, Arioch – piekarza²⁹⁴,
 Rebeka – nosiwody²⁹⁵, Ananiasz – palacza w piecu²⁹⁶,
 Tekla – zapaśnika walczącego na arenie z dzikimi bestiami²⁹⁷,
 [Molassadon – głupca²⁹⁸,
 Salomon – pobożnego²⁹⁹, Marta – sługi³⁰⁰,
 Uriasz – żołnierza³⁰¹, Herod – szaleńca³⁰²,
 190 Cham – niewolnika³⁰³, Tobiasz – lekarza³⁰⁴,
 Noe – pijaka³⁰⁵, Izaak – wzbudzającego śmiech³⁰⁶,
 Job – smutnego³⁰⁷, Daniel – sędziego³⁰⁸,
 Józef – rzemieślnika³⁰⁹, Tamara – prostytutki³¹⁰,
 Rachela – pięknej³¹¹, Lia – nienawistnej³¹²,
 195 Maria – pani³¹³, Lot – niegodziwca³¹⁴,

Amalek – wroga³¹⁵, Sem – budowniczego³¹⁶,
 Ezaw – wieśniaka³¹⁷, Goliat – siłacza³¹⁸,
 Jeroboam – szalbierza³¹⁹.
 Ponieważ Dyna stawiała opór³²⁰, Aaron rozlewał wodę³²¹,
 200 a nagi był Jonasz. Wtedy Aukses domagał się słońca³²²,
 by osuszyła się Betsabee³²³.

Po tym rozkazał im król, aby przybyli do niego. Przyszli na drugi dzień i ofiarowali mu dary. Pierwszy przeto

Abraham darował barana³²⁴, Tekla byka³²⁵,
 205 Noe owieczkę³²⁶, Rebeka wielbłąda³²⁷,
 Samson lwa³²⁸, Ezaw jelenia³²⁹,
 Jezus cielę³³⁰, Jakub zwierzę juczne³³¹,
 Eliasz wóz³³², Judyta szatę³³³,
 Betsabee włosy, Achan pręt³³⁴,
 210 Józef zboże³³⁵, Ruben żywicę,
 Abimelech pieniądze³³⁶, Lewi szyszkę,
 Mojżesz skrzynie³³⁷, Piotr plaster miodu³³⁸,
 Abigail bogate zapasy³³⁹.

Jednak ponieważ poprzedniego dnia pewne rzeczy z sali biesiadnej zostały skradzione, z rozkazu króla przeprowadzono dochodzenie. Wykradł był mianowicie

Achan wielobarwny całun³⁴⁰, Rachela – złoty posążek³⁴¹,
 Tekla – srebrne zwierciadło³⁴², Beniamin – kubek służący do picia³⁴³,
 Tamara – pierścień do pieczętowania³⁴⁴, Judyta – zasłonę półjedwabną³⁴⁵,
 Dawid – włócznię królewską³⁴⁶, Abimelech zaś uprowadził cudzą żonę³⁴⁷.

Wtedy rozkazał król, by wszyscy, którzy byli w sali biesiadnej, zostali zaprowadzeni na tortury. Zatem

pierwszy zostaje pozbawiony głowy niewinny Jan³⁴⁸, Abel – zgładzony³⁴⁹,
 Adam – precz wyrzucony³⁵⁰, Zachariasz – traci mowę ze strachu³⁵¹,
 Jakub – ucieka³⁵², Henoch – jest poszukiwany³⁵³,
 Abimelech – zбитy z tropu³⁵⁴, Nabuchodonozor – odmieniony³⁵⁵,
 225 Abraham – błaga³⁵⁶, Eliasz – przeniesiony³⁵⁷,
 Dyna – poniżona³⁵⁸, Noe – zamknięty³⁵⁹,
 Arioch – zniewolony³⁶⁰, Jezus – przybity³⁶¹,

- Daniel – skazany³⁶², Zuzanna – oskarżona³⁶³,
 Józef – wplątany w winę³⁶⁴, Maria – zabita³⁶⁵,
 230 Habakuk – wzniesiony³⁶⁶, Tekla – oddana dzikim bestiom³⁶⁷,
 Ananiasz – wrzucony do pieca³⁶⁸, Samson – związany okowami³⁶⁹,
 Uriasz – zgłodzony³⁷⁰, Paweł – wychłostany³⁷¹,
 Izajasz – rozciągnięty³⁷², Jonasz – odarty z szat,
 Jeremiasz – kamienowany³⁷³, Tobiasz – oślepiiony³⁷⁴,
 235 Mojżeszowi nie uwierzono³⁷⁵, Abiron – zostaje usunięty³⁷⁶,
 Absalom – powieszony³⁷⁷, Rebeka – zmieszana³⁷⁸,
 Dawid – znieważony³⁷⁹, Faraon – ukarany³⁸⁰,
 Izrael – przesłuchiwany³⁸¹, Datan – osądzony³⁸²,
 Kore – pogrążony³⁸³, Izaak – związany³⁸⁴,
 240 Natan – posłany³⁸⁵, Amalek – przymuszony³⁸⁶,
 Judasz – przekłęty³⁸⁷, Mambres – zniesławiony³⁸⁸,
 Lot – przymuszony³⁸⁹, Finees – zamordowany³⁹⁰,
 Ofni – usunięty³⁹¹, Heli umiera przerażony³⁹²,
 Dyna – zostaje zgwałcona³⁹³, Ezaw – oszukany³⁹⁴,
 245 Saul – ukarany, Job cierpi z tego powodu³⁹⁵,
 przesłuchiwana jest Ewa³⁹⁶, Kain woła „nie wiem”³⁹⁷,
 Piotr jest zatrzymany i się zapiera³⁹⁸.

A ponieważ wielu miało nieczyste sumienie w sprawie kradzieży, o którą podejrzana była Rahab³⁹⁹,

- Laban prowadził śledztwo⁴⁰⁰, Zuzanna popadła w niesławę⁴⁰¹,
 250 Jan był oskarżony⁴⁰², Rachela zapierała się⁴⁰³,
 Mojżesz przedstawiał sprawę, Tryfena głośno płakała⁴⁰⁴,
 Maria się przyglądała⁴⁰⁵, Onezyforus natężył uwagę⁴⁰⁶,
 Job był smutny⁴⁰⁷, Jakub przysięgał⁴⁰⁸,
 Faraon nie był przekonany⁴⁰⁹, Jeroboam kłamał⁴¹⁰,
 255 Zuzanna się lękała⁴¹¹, Rebeka zaczerwieniła⁴¹²,
 Jeremiasz lamentował⁴¹³.

Następnie, gdy zrewidowano wszystkich, przedmiot kradzieży znaleziony został u Beniamina⁴¹⁴, co zaszło za wiedzą Józefa⁴¹⁵; gdy jednak król wykazał, że jedynym winnym kradzieży był Achan, syn Charmiego⁴¹⁶, rozkazał go stracić i wydał wszystkim. Wtedy – chwytając sposobność –

260 pierwszy Mojżesz ugodził go kopniakiem⁴¹⁷, Jakub zwarł się z nim
[w walce⁴¹⁸,
Tekla zdarła mu szatę⁴¹⁹, Daniel powalił na ziemię⁴²⁰,
Dawid uderzył kamieniem⁴²¹, Aaron – laską⁴²²,
Jezus – biczem⁴²³, Judasz otworzył wnętrzności ciała⁴²⁴,
Eleazar przebił włócznią⁴²⁵.

Wtedy rozkazał król, aby ów, który umarł, został pogrzebany.

Hemor sprzedał pole⁴²⁶, Abraham je nabył⁴²⁷,
Nachor sporządził pomnik, zbudował go Kain⁴²⁸,
Marta położyła wonności⁴²⁹, Noe zamknął⁴³⁰,
Piłat uczynił inskrypcję⁴³¹, Judasz otrzymał wynagrodzenie⁴³². Po czym
270 radosny Zachariasz błogosławi⁴³³, Elżbieta jest zmieszana⁴³⁴,
Maria się zdumiewa⁴³⁵, zaś Sara śmiała się z tego⁴³⁶.

Wówczas, sprawiwszy to wszystko, wrócili do swoich domów.

DODATEK I

LIST DEDYKACYJNY RABANA MAURA PRZY JEGO WERSJI „UCZTY CYPRIANA”

Najznakomitszemu i Najjaśniejszemu Panu, Królowi Lotarowi⁴³⁷ – najniższy z synów Waszej Wysokości, Maurus.

Kiedy pragnąłem napisać coś dla Waszej Dostojności, co byłoby przyjemne i czego smak pobudziłby Waszą wrażliwość, przyszła mi na myśl *Uczta Cypriana*, w której zawiera się pamięć o wielu sprawach. Ponieważ jednak wśród nich trafiają się pewne imiona, których brak w świętych księgach, pominąłem je; przejrzałem karty starych pism i zebrawszy postaci wielu przodków stworzyłem to malutkie dziełko, w którym znajdują się uczynki osób tak dobrych, jak i nikczemnych. A skoro i dzisiejszy Kościół jest zbiorowością ludzi tak złych, jak i dobrych, przeto i owo dziełko zawiera w sobie oba te rodzaje. Sądzę, że utwór ten – ze względu tak na przyjemność, jak i na użyteczność – będzie prawdziwie drogi Najjaśniejszemu Królowi przy odczytywaniu lub wysłuchiwaniu, a to z powodu ukazania w nim tak wielu historii. Gdy zatem Wasza Wysokość zechce to dziełko przeczytać lub je wysłuchać, zrozumie – uciekając się do stron Pisma Świętego – w jaki sposób dopełniają się wzajemnie pojedyncze wypadki poszczególnych osób. Jednak nie w tej samej mierze o wszystkim czyniono tu wzmiankę, czego przyczyną był zamysł krótkiego przedstawienia sprawy, bowiem nadmierna długość może powodować przesyt, zaś zwięzłość podnieca ducha odbiorcy.

DODATEK II

KAZANIE ŚW. ZENONA, BISKUPA WERONY
DO ŚWIEŻO OCHRZCZONYCH
(*Tractatus* I 24 [II 38])

Oto, gdy najpobożniej zostały wypełnione nabożne posty w czasie świętego oczyszczenia, gdy skończyły się słodkie czuwania tej najjaśniejszej nocy rozświetlonej własnym słońcem, gdy dokonała się życiodajna kąpiel w mlecznym źródle, krzewiąca w duszach nadzieję nieśmiertelności – przez co wszystko wy, którzy byliście różni wiekiem, odmienni narodowością, wynurzyliście się nagle jako rodzeni bracia, niby dzieci niespodziewanie urodzone w jednej chwili – zachęcam was, by uroczystości takiego narodzenia uświetnić wesołą ucztą. Nie taką jednak, na której żołądek, uciśniony powabem smaku sosów z ogółu różnych, współzawodniczących ze sobą potraw, często otrzymuje cios w postaci niestrawnych i uciążliwych torsji; nie taką, na której słodycz waszego świeckiego moszczu jest psuta smrodem wydzielanym z wczorajszego wina; lecz będzie to ucza niebiańska, chwalebna, czysta, zdrowa i nieprzerwana, którą przyjmijcie łakomie, abyście mogli zawsze być nasyceni i szczęśliwi.

Ojciec rodziny obficie udziela wam na posiłek cennego chleba i wina⁴³⁸ z własnego stołu. Trzej zgodni chłopcy jako pierwsi wnoszą jarzyny⁴³⁹, które posypują solą mądrości, aby uwydatnić ich smak. Chrystus nalewa oliwę⁴⁴⁰. Żwawy Mojżesz zadbał o jagnię, pierworodne i odpowiednie⁴⁴¹, Abraham – o tłustą i rzetelnie zaprawioną korzeniami cielęcinę⁴⁴². Izaak niewinnie przynosi garnek i drewno⁴⁴³, Jakub cierpliwie prowadzi różnoraką trzodę⁴⁴⁴, Józef – doświadczony w kwestii odmierzania – rozdziela wszystkim żywność⁴⁴⁵.

Oczywiście jeśli ktoś życzyłby czegoś sobie, Noe – właściciel arki – nie odmówi mu niczego z tego, co w niej zamknął. Piotr rybak obficie podaje na stół świeże ryby morskie⁴⁴⁶, z jedną osobliwą w gatunku tuńczyka. Tobiasz podróżnik pilnie przygotowuje i piecze wnętrzności ryby rzecznej⁴⁴⁷; Jan w futrze wielbłądzim, z zapalem biegnący z lasu, przyniósł miód i szarańczę⁴⁴⁸.

Paweł, gospodarz uczyty, napomina, by żaden nie ganił drugiego, który je⁴⁴⁹. Dawid, królewski pasterz, podaje w każdej chwili srebrne naczynie z mlekiem i ser⁴⁵⁰. Zacheusz bez zwłoki oddaje czworakie dary⁴⁵¹ przeznaczone dla gości, zaś Bóg i Pan nasz Jezus Chrystus Syn Boży – słodkie ciasteczka⁴⁵², tak jak mówi ów starszy⁴⁵³, który tym posiłkiem pożywił się przed nami: „Jak słodkie są podniebieniu memu słowa twoje, ponad miód ustom moim!”⁴⁵⁴

Jeśli ktoś, bracia, ochoczo w to uwierzy, obfitsze jeszcze uzyska pokarmy, którymi – jeżeli będzie przezorny – zawsze nasyci i siebie, i innych wszelkimi dobrami; przez naszego Pana Jezusa Chrystusa.

DODATEK III

[WIERSZ O FAŁSZYWEJ WIZJI]

Heriger, biskup Moguncji,
poznał pewnego proroka,
który – jak sam utrzymywał –
został porwany do piekła.
5 Ów zatem, wśród wielu kwestii,
przekazał, że całe piekło
otacza las gęsto rosnący.
Heriger śmiejąc się odparł:
„Chcę wysłać na to pastwisko
10 pastucha i chude wieprze”.
Kłamca rzekł: „Byłem zabrany
do nieba, gdzie Chrystus wesoły
zasiadał i biesiadował.
Jan Chrzciciel był tam podczaszym
15 i świetne puchary wina
napełniał każdemu ze świętych”.
Heriger rzekł: „Mądrze uczynił
Chrystus, że wybrał Chrzciciela –
ów nigdy wina nie pijał.
20 kłamcą zaś jesteś, gdy twierdzisz,
że Piotr jest zwierchnikiem kucharzy –
straż pełni u bramy niebios.
Jakie ci Bóg dał zaszczyty
w niebie? I gdzie tam siedziałeś?
25 Pragnę, byś wyznał, co jadłeś”.
Rzekł człowiek: „W kącie, gdzie skradłem
kawałek płuca kucharzom;

to zjadłem, po czym odszedłem”.
Heriger kazał go związać
30 u pała oraz wychłostać,
surowo dowodząc winy:
„Kiedy cię Chrystus zaprasza,
byś z nim mógł dzielić posiłek,
strzeż się obmierzłej kradzieży”.

DODATEK IV

VISIO MACARONICA ERUDITI DI POLONIA

Ego, virus magnus, sed parum eruditus, quia ex capituleo meo sapientia tota per magnum kominum⁴⁵⁵ fiu fiu fiu evolavit, cum uno tempore in extasi sederem, sensim tandem pijanissime obdormivi. Et ecce astitit mihi in somnis senex quidam et sic me alloquit: „Virus magne, video te, quod sis egregius, scilicet chłop in forma, in folio Duda, visne convivium philosophicum?” Ego wystruganum acutissimus helluo żołądkum habens, avidissime dixi: „Volo, volo, mi domine!” Ergo me introduxit in magnam aulam philosophicam, ubi primum vidi a longe magnam, sicut staw Jaworowski, culinam, ex qua exibit gratissimus fumus. Vidi, et ecce stabant cum okrutnis warzających duo philosophici kucharze: pons asininus et elenchus⁴⁵⁶; vetus ars za babę w kuchni służyła. Porphyrius⁴⁵⁷ okrutną siekierą arborem Porphyrianam secabat. Tres operationes intellectus in profundis móździerzis piperem, crocum, bimbirum et alios korzenios tłukły. Isagoge Porphyrii zaprawiała potrawy et sphaera de Sacro Bosco ordinabat patinas. Veni deinde in ipsum cenaculum et ecce vidi ingentem służbam ex decem praedicamentis, quinque praedicabilia et individuum vagum służyły ut pacholęta do stołu; post praedicamenta vero u drzwi na szylwachu stabant, habebant magnas kobyłas et pulversacos et clamabant „berdo” albo raczej „werdo”. Tunc ego se timui, sed dixit mihi senex: „Esto animo forti, trzymaj się za serce, et mox mirabilia videbis”. Venerunt ergo hospites Plato et Aristoteles, Graeci et Latini et ex omnibus gentibus philosophi, qui cum magna brodarum suarum maiestate stabant sibi ad mensam. Stabat inde krajczy, chłop wysmukły, et dicebatur Perhermenias. Marszałek fercula antecedebat cum baculo Jacobi et dicebat: „Fort, fort”. Aequipolentia, conversio, tres figurae cum suis modis in parvis przystawkiis portabant quosdam przysmakos. Reductio ad impossibile zmywabat półmiski. Primo ergo erat noszenie rosółowe, portabant inprimis ens rationis na wielkiej misie, velut przy dworach w barszczu kość okrutną. Sequebatur deinde kurczątko, cielątko et gołąbiątko,

scilicet ut secundae intentiones, privationes, negationes, wszystkie do rosołu cum limoniis, quatonibus, muskatalis et leparis; abstractio quoque ut cielęcią głowę. Dawano przy tym et quosdam na kształt przysmakos, verbi gratia: Nego maiorem, nego minorem, argumentum non in forma, nescit prima principia, et his similia. Alterum noszenie fuit od korzenia; portabant ens mobile cum flakis żółtis, naturam do ostrego pieprzu, materiam do brudnej juchy, privationem czarno, formam z potaziem po francusku. Ex quatuor causis varii pasztety et ciasta fuere. Sequebatur pieczyste, motus, locus, tempus, jako trzy sarny, infinitum et vacuum jako prosięta nadziewane, ens reale jak magnus indykus na półmisku do podlewy, ens ut ens velut cum złoteis cornibus jelen, post quem bażantorum, przepiórkarum, kuropatwarum ex libris de generatione chmura ingens. Olera fuere spinæ argumentorum, ut karczochy, kauloryzy, jeżeli je znacie, wszystko to są włoskie, nisi groch, kapusta gront. Bellaria fuere ex libris metheorum: nix, grando, glacies, taler srebrny po siedmiu złotych, to wszystko jak lodowaty cukier. Post quos magnum sub cerkiel scindebat geometra kołaczum, ale to omnia fraszki bez flaszki. Ideo ratio formalis, jako podczaszyna z wojewodziną nalewała in magnos calices smacznessima, jako miód vina de puteo Democriti, jako to hecceitates, quidditates, perseitates et alia in -tas, -tas, a w żołądku pasz, pasz! Musica quoque, choć ubogo, non defuit; ludebat causa instrumentalis in organis. Turbachius⁴⁵⁸ ludebat in torbis planetarum, arithmetica de muribus et musica. Parva naturalia ludebant w mul-tanki tak właśnie, jakby w Warszawie kto słuchał królewskiej muzyki; grali i po góralsku et libri *De anima* skakabant. Philosophi laeti omnes, tylko chudemu pachółkowi w rozum piskorz. Ci wszyscy, jako to Aristoteles, Euripides⁴⁵⁹ etc., varia inter se śmiesznessima gerebant et dicebant. Faecundi calices quem non fecere disertum? Quod unus stans a foris interpretavit: „Nie widziałem pijanice, jako ci są w dobrej sukni”. Drugi odpowiedział: „Żyd ci Becal⁴⁶⁰ wina dodaje, dlatego cała”. Sed ecce illi a prima mensa quidam dixit tertius: „Si satis, ne clama, wezmąć gębę na ratusz”. Et alius dixit: „Nosce te ipsum, a któryż piesek, co nie ma płeszek?” Dixerunt et alia, quibus ego pascebam quidem mentem, sed stomachus meus dixit: „Podaj, podaj”. Donec unus videns me, allocutus est: „Hej tu, virus bone di Polonia, en tibi ex ente reali sztukę indyka et ex ente ut ens jeleni karwasz pieczeni”. Nalał mi quoque non risibilitatis duas magnas konwias, ex quibus suavissime vigilando piłem. Tanta mollis erat convivium philosophicum.

KOMENTARZ

¹ Imię to nosiło wielu bohaterów biblijnych. Najślawniejszym z nich był prorok występujący w Księdze Joela, która opowiada o inwazji szarańczy i „dniu Jahwe”. Ale też samo imię Joel oznacza: „Jahwe jest Bogiem”.

² O Kanie galilejskiej, jako o miejscu wesela, mówi J 2, 1–11.

³ Zob. przypowieść o godach królewskich: Mt 22, 1–14 (a także jej wersję w: Łk 14, 15–24).

⁴ 4 Król 5, 14: „Poszedł i omył się w Jordanie siedemkroć według mowy męża Bożego, i naprawiło się ciało jego jak ciało dziecięcia maluczkiego, i był oczyszczony”.

⁵ Może dlatego, że Amos (Am 4, 7) przekazuje słowa Pana, który mówi o swej władzy „spuszczania deszczu” i „polewania deszczem”?

⁶ J 6, 10: „Rzekł tedy Jezus: Każcie ludziom usiąść. A było trawy wiele na tym miejscu”.

⁷ 3 Król 4, 22–23: „A pożywienie Salomona wynosiło na każdy dzień trzydzieści korcy czystej mąki i sześćdziesiąt korcy mąki zwykłej, dziesięć wołów tłustych, a dwadzieścia wołów pastewnych, i sto baranów, oprócz łowu jeleni, sarn i bawołów i ptactwa karmnego”.

⁸ Czyli na miejscu honorowym – z racji zaszczytnej roli ojca ludzkości.

⁹ Rodz 3, 7: „I otworzyły się oczy obojga; a gdy poznali, że byli nagimi, pozszywali liście figowe i poczynili sobie zasłony”.

¹⁰ Rodz 4, 2: „A był Abel pasterzem owiec, Kain zaś oraczem”.

¹¹ Zob. przyp. poprzedni.

¹² Rodz 7, 7: „I wszedł Noe [...] do korabia dla wód potopu”.

¹³ Karl Strecker w swym komentarzu w MGH odsyła tu do dzieła Hieronima *De nominibus Hebraicis*, w którym autor wskazuje na związek między tym imieniem a słowem „szerokość”: *Iaphet, latitudo* (PL, t. xxiii, s. 780); por. Rodz 9, 27: „Niech rozszerzy Bóg Jafeta”. W Uczcie Jafet siedzi *super lateres*, chodzi więc może o związek między *later* (cegła) a *latitudo* (szerokość)?

¹⁴ Rodz 18, 8: „Wziął też masła i mleka, i ciele, które był uwarzył, i położył przed nimi, a sam stał przy nich pod drzewem”.

¹⁵ Rodz 22, 9: „[...] tam zbudował ołtarz i ułożył na nim drwa, a związawszy Izaaka, syna swego, włożył go na ołtarz na stos drew”.

¹⁶ Rodz 28, 11: „A gdy przyszedł do jakiegoś miejsca i chciał na nim odpocząć po zachodzie słońca, wziął jeden z kamieni, które leżały, a podłożywszy pod głowę swoją, spał na tymże miejscu”.

¹⁷ Rodz 19, 1: „I przyszli dwaj aniołowie do Sodomy w wieczór, gdy Lot siedział w bramie miejskiej”.

¹⁸ Wyjść 17, 12: „A ręce Mojżeszowe ociężyły; wzięwszy tedy kamień podłożyli podę i usiadł na nim; a Aaron i Hur podpierali ręce jego z obydwu stron”.

¹⁹ 4 Król 1, 8: „Mąż kosmaty i pasem skórzanym na biodrach opasany”.

²⁰ Dan 13, 48–50: „A on stojąc wpośród nich rzekł: «Tak to szaleni synowie Izraela, nie rozsądziszwy ani się prawdy dowiedziawszy skazaliście na śmierć córkę izraelską? Wróćcie się do sądu, bo fałszywe świadectwo mówili przeciwko niej!» Wrócił się tedy lud z pośpiechem, i rzekli mu starsi: «Pójdź, a siądź wpośród nas i ukaz nam, ponieważ ci Bóg dał cześć starości»”.

²¹ Tob 6, 18: „Ale ty, gdy ją pojmiesz, wszedłszy do łóżnicy wstrzymaj się od niej przez trzy dni, a niczym innym nie będziesz się z nią zajmował jeno modlitwą”. Imię tego bohatera w tekście oryginalnym *Ucztu* występuje w formie *Tobis*.

²² Rodz 41, 56–57: „A głód wzmagał się codzień po wszytkiej ziemi, i otworzył Józef wszystkie gumna, i sprzedawał Egipcjanom, bo i tych głód ucisnął. I wszystkie prowincje przyjeżdżały do Egiptu, aby kupować żywność i zlagodzić nędzę niedostatku”.

²³ Rodz 44, 1–2: „A Józef rozkazał szafarzowi domu swego mówiąc: «Napełnij wory ich zbożem, ile wziąć mogą, i włóż pieniądze każdego na wierzch jego woru. A kubek mój srebrny i pieniądze, które dał za pszenicę, włóż na wierzch woru najmłodszego»”.

²⁴ 1 Król 26, 1: „I przyszli Zifejczycy do Saula w Gabaa mówiąc: «Oto Dawid kryje się na pagórku Hachila, który jest naprzeciw pustyni»”.

²⁵ Związek między tym bohaterem a czynnością jest niejasny. Wszelkie takie przypadki w dalszej części tekstu pozostawione będą bez przypisu.

²⁶ Wyjść 14, 31: „I widzieli Egipcjan martwych na brzegu morskim i rękę wielką, której użył Pan przeciwko nim”.

²⁷ J 12, 2: „I sprawili mu tam ucztę; i Marta służyła a Łazarz był jednym z siedzących z nim u stołu”.

²⁸ J 4, 6: „A była tam studnia Jakubowa; Jezus więc znużony z drogi, siedział tak przy studni”.

²⁹ Łk 19, 4: „I pobiegłszy naprzód, wszedł na drzewo płonnej figi, aby go ujrzyć; bo tamtędy miał iść”.

³⁰ Mt 9, 9: „A gdy Jezus szedł stamtąd, ujrzał człowieka, siedzącego przy cle, imieniem Mateusz”.

³¹ Rodz 24, 15–16: „[...] a oto wychodziła Rebeka [...] mając wiadro na ramieniu swoim, dziewczeczka nader śliczna i panna bardzo piękna, i niepoznana od męża. Zeszła mianowicie do studni i napełniła wiadro, i wracała się”.

³² Joz 2, 6: „A ona ich wwiiodła na dach domu swego i nakryła ich łądogami lnu, które tam były”.

³³ Rut 3, 7: „A gdy się najadł Booz i napił, i podweselił sobie, i poszedł spać przy stogu snopów, przyszła potajemnie i odkrywszy płaszcz od nóg jego położyła się”.

³⁴ Tekla, uczennica św. Pawła, jest bohaterką apokryficznej historii *Acta Pauli et Theclae* (wersja grecka w: *Acta apostolorum apocrypha*, ed. R. A. Lipsius, Leipzig 1891, t. I, s. 235–271; istnieje przekład polski w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, wybór i oprac. H. Daniel-Rops i F. Amiot, przeł. Z. Romanowiczowa, Londyn 1955, s. 173–184). Tekla doznała nawrócenia, gdy Paweł nauczał w Ikonium, przy czym przez trzy dni i noc tkwiła w oknie; *Acta Pauli et Theclae* 7–9.

³⁵ Dan 13, 7: „A gdy się lud wracał w południe, wchodziła Zuzanna i przechadzała się po sadzie męża swego”.

³⁶ 2 Król 18, 9: „I trafiło się, że natknął się Absalom na ludzi Dawidowych siedząc na mule, a gdy muł wbiegł pod wielki i gęsty dąb, uwięzła głowa jego na dębnie; a gdy on zawisł między niebem a między ziemią, muł, na którym siedział, pobiękł dalej”.

³⁷ J 12, 6: „To zaś powiedział, nie żeby mu chodziło o ubogich, ale że był złodziejem, i mieszek mając, nosił co składano”; J 13, 29: „Niektórzy bowiem mniemali, ponieważ Judasz miał mieszek, że Jezus mu rzekł: Nakup, czego nam potrzeba na dzień święty, albo żeby co dał ubogim”.

³⁸ Mt 16, 18–19: „A ja tobie powiadam, że ty jesteś opoka, a na tej opoce zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne nie przemogą go. I tobie dam klucze królestwa niebieskiego; a cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związane i w niebiosach; a cokolwiek rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązane i w niebiosach”.

³⁹ Mt 4, 21: „A idąc dalej stamtąd, ujrzał drugich dwóch braci, Jakuba Zebedeusowego i Jana, brata jego, w łodzi z Zebedeuszem, ojcem ich, naprawiających sieci swoje i wezwał ich” (także Mr 1, 19).

⁴⁰ Sędz 16, 29–30: „I ująwszy obydwie słupy, na których stał dom, jeden z nich prawą ręką, a drugi lewą trzymając, rzekł: «Niech umrze dusza moja z Filistynami!» I zatrzęsł mocno słupami, i upadł dom na wszystkich książąt i na cały lud, który tam był”.

⁴¹ 1 Król 4, 18: „[...] spadł ze stołka w tył u drzwi, i złamawszy szyję umarł, bo był człowiek stary i leciwy”.

⁴² Rodz 31, 34: „A gdy wchodził do namiotu Racheli, ona spiesznie skryła bałwany pod mierzwą wielbłądową i siadła na niej”.

⁴³ Być może odnieść to należy do postawy Pawła, który – gdy skazano Teklę (zob. przyp. 34 do w. 22) na śmierć w ogniu – cierpliwie zanosił modły o jej ocalenie; *Acta Pauli et Theclae* 24.

⁴⁴ Rodz 27, 34: „Usłyszawszy Ezaw słowa ojcowskie krzyknął głosem wielkim i ciężko strapiony rzekł: «Pobłogosław też i mnie, ojczy mój!»”

⁴⁵ Job 2, 8: „A on ropę skorupą oskrobywał, siedząc na gnoju”.

⁴⁶ Rodz 24, 64–65: „Rebeka też ujrzała Izaaka i zsiadła z wielbłąda, i rzekła do

sługi: «Co to za człowiek, który idzie przez pole naprzeciw nas?» Rzekł jej: «To jest pan mój». A ona, wzięwszy prędko płaszcz, nakryła się».

⁴⁷ Chodzi o *coopertorium* (przykrycie czegoś) – może w odniesieniu do materiału, za którym spoczywał Holofernes? Judyt 13, 10: „I uderzyła dwakroć w szyję jego, i ucięła mu głowę, i zdjęła ze słupów namiotek jego, i zepchnęła ciało jego bez głowy”.

⁴⁸ Joz 7, 20–21: „I odpowiedział Achan Jozuemu, i rzekł mu: «Prawdziwiem ja zgrzeszył Panu, Bogu Izraelowemu, i tak a tak uczyniłem. Ujrzałem bowiem między zdobyczą płaszcz karmazynowy bardzo dobry i dwieście syków srebra i pręt złoty, pięćdziesiąt syków warzący, i złakomiwszy się wzięłem, i skryłem w ziemi spośród namiotu mego, i srebro wykopaną ziemią nakryłem». W Wulgacie nie występuje w związku z Achanem termin *stragulum* (tu oddany jako „całun”); kradnie on *pallium*, czyli płaszcz (nazwany tak samo, jak okrycie Rebeki; por. wers wcześniejszy).

⁴⁹ Rodz 9, 23: „Sem tedy i Jafet włożyli płaszcz na ramiona swoje, i idąc tyłem, zakryli łono ojca swego; a oblicza ich były odwrócone i ojcowskiego łona nie widzieli”.

⁵⁰ Jon 4, 6: „I zgotował Pan Bóg bluszcz, i wyrósł nad głową Jonasza, aby był cieniem nad głową jego i zasłaniał go, bo się był utrudził”. W Septuagincie występuje tu słowo *kolokýnthē*, czyli dynia.

⁵¹ Łk 19, 4: „I pobiegłszy naprzód, wszedł na drzewo płonnej figi [*in arborem sycomorum*], aby go ujrzeć”.

⁵² Może Dan 1, 12 (?): „Doświadcz nas, proszę cię, sług twoich, przez dziesięć dni i niech nam dają jarzyny do jedzenia i wodę do picia”.

⁵³ Liczb 11, 5: „Wspominamy ryby, któreśmy jadałi w Egipcie darmo; przychodzą na pamięć ogórki i melony, i pory, i cebule, i czosnki”. W *Uczcie* i w Wulgacie pojawia się termin: *pepo* (*Citrullus vulgaris*), którą to roślinę tłumaczy Wujek jako „melon”.

⁵⁴ Kain był rolnikiem (Rodz 4, 2), może więc z tego powodu odnoszą się do niego słowa Stwórcy wypowiedziane podczas wygnania z Edenu – Rodz 3, 18: „Ciernie i osty rodzić ci będzie, a ziele ziemi jeść będziesz”.

⁵⁵ Rodz 3, 7 – zob. przyp. 9 do w. 9.

⁵⁶ Rodz 30, 14–15: „A Ruben wyszedłszy czasu żniwa pszenicznego na pole znalazł mandragory, które przyniósł matce swej Lii. I rzekła Rachel: «Daj mi część z mandragory syna twego». Ona odpowiedziała: «Mało ci się jeszcze zda, żeś mi odważyła męża, iż jeszcze chcesz zabrać mandragory syna mego?» Rzekła Rachel: «Niechajże śpi z tobą tej nocy za mandragory syna twego»”.

⁵⁷ Pliniusz (*Nat. hist.* 19, 94) wspomina o wyjątkowej ilości nasion wydawanych przez te rośliny, co wiązać się może z płodnością Lii (zob. Rodz 29, 31–35).

⁵⁸ Skwaśniałe wino (ocet) wedle Pliniusza (*Nat. hist.* 2, 132) stanowi remedium na burzę morską (por. Jon 1, 4).

⁵⁹ Mt 27, 48: „I natychmiast jeden z nich pobiegł, a wzięwszy gąbkę, napełnił octem, i włożył na trzcinę, i dawał mu pić” (także Mr 15, 36; por. też Łk 23, 36; J 19, 29).

⁶⁰ Liczne potomstwo Jakuba wlicza Rodz 35, 22–28.

- ⁶¹ Rodz 29, 16: „A miał dwie córki: imię starszej Lia, a młodszą zwano Rachel”.
- ⁶² Rodz 14, 14: „Co usłyszawszy Abram, to jest, iż pojmano Lota, brata jego, zebrał gotowych domowych sług swoich trzystu i osiemnastu, i pogoń uczynił aż do Dan”.
- ⁶³ Rodz 15, 11: „I zleciały ptaki na owo mięso, a Abram je odganiał”.
- ⁶⁴ Rodz 19, 24: „Pan tedy spuścił na Sodomę i Gomorę deszcz siarki i ognia od Pana z nieba”.
- ⁶⁵ J 11, 44: „I natychmiast wyszedł, który był umarły, mając ręce i nogi związane opaskami, a twarz jego obwiązana białą chustą”.
- ⁶⁶ Jon 1, 15: „I wzięli Jonasza, i wrzucili w morze, i ustało morze od wzburzenia swego”.
- ⁶⁷ Gdy Tekla skazana na pożarcie przez dzikie bestie przebywała obnażona na arenie, ogarnął ją ognisty obłok, który ocalił ją przed śmiercią i osłonił nagość dziewicy. *Acta Pauli et Theclae* 34.
- ⁶⁸ Dan 6, 16: „Wtedy król rozkazał i przywiedziono Daniela, i wrzucono go do lwiej jamy”.
- ⁶⁹ Mt 3, 4: „Sam zaś Jan miał odzienie z sierści wielbłądziej” (także Mr 1, 6).
- ⁷⁰ Rodz 3, 21: „Uczynił też Pan Bóg Adamowi i żonie jego szaty ze skórek i przyoblekł ich”.
- ⁷¹ J 12, 6; 13, 29 – zob. przyp. 37 do w. 23.
- ⁷² Joz 2, 21: „A ona odpowiedziała: «Jak rzekliście, tak niechaj będzie». I puściwszy ich, aby poszli, uwiązała powrózek czerwony w oknie”.
- ⁷³ Wyjść 14, 28: „I wróciły się wody, i okryły wozy i jezdnych wszystkiego wojska Faraonowego, którzy goniąc weszli w morze; nawet i jeden z nich nie został”.
- ⁷⁴ Rodz 5, 23–24: „I było wszystkich dni Henocha trzysta sześćdziesiąt pięć lat. I chodził z Bogiem, i nie było go widać, bo go wziął Bóg”.
- ⁷⁵ Joz 7, 20–21 – zob. przyp. 48 do w. 31.
- ⁷⁶ Może chodzi tu o struny instrumentu? 1 Król 16, 23: „A tak, kiedykolwiek duch Pański zły porywał Saula, brał Dawid harfę i grał ręką swą; i pokrzepiał się Saul, i lżej mu bywało, bo duch zły odchodził od niego”. Ale ponieważ Hieronim (*De nominibus Hebraicis*) pisze: *David, fortis manu* (PL, t. XXIII, s. 813), mogą ściegna również odnosić się do tężyzny fizycznej tego bohatera – wg 1 Król 17, 34–35: „I rzekł Dawid do Saula: «Pasał sługa twój trzodę ojca swego, a przychodził lew albo niedźwiedź i porywał barana spośród trzody: i goniłem je, i biłem je, i wydzieralem z paszczyki ich; a one rzucały się na mnie, i ujmowałem gardła ich, i dusiłem, i zabijałem je»”.
- ⁷⁷ 4 Król 2, 11: „A gdy szli i idąc rozmawiali, oto wóz ognisty i konie ogniste rozłączyły obydwu, i wstąpił Eliasz przez wichry do nieba”.
- ⁷⁸ Rodz 3, 6: „Ujrzała tedy niewiasta, że dobre było drzewo ku jedzeniu i piękne dla oczu, i na wejście rozkoszne; i wzięła z owocu jego, i jadła, i dała mężowi swemu, który jadł”.
- ⁷⁹ Strecker w swym komentarzu twierdzi, że z podwójną klęską wiązała się utrata wszystkiego i popadnięcie w chorobę.

⁸⁰ Strecker odsyła do przypisywanego Epifaniuszowi dzieła *De prophetis, eorumque obitu ac sepultura*, gdzie mówi się, że umarł rozdarty na dwie części (PG, t. XLIII, s. 397).

⁸¹ Zob. Dan 13.

⁸² Wyjść 14, 21: „A gdy Mojżesz wyciągnął rękę na morze, zniósł je Pan wiatrem gwałtownym i parzącym, [...] i rozstała się woda”; ew. chodzi o szatę purpurową, co być może wiąże się z kolorami Przybytku Pańskiego? Wyjść 26, 1: „Przybytek zaś tak uczynisz: Dziesięć opon z bisioru kręconego i z błękitu, i ze szkarłatu, i z karmazynu dwakroć farbowanego wzorzystą robotą hafciarską uczynisz” (także Wyjść 26, 31; 26, 36; 27, 16; to samo odnosi się do szat kapłańskich – Wyjść 28, 5–8 i dalej).

⁸³ Rodz 4, 9–10: „I rzekł Pan do Kaina: «Gdzie jest Abel, brat twój?» A on odpowiedział: «Nie wiem. Czyż ja jestem stróżem brata mego?» I rzekł do niego: «Coś uczynił? głos krwi brata twego woła do mnie z ziemi»”.

⁸⁴ Właśc. szata owa nazwana jest tu: *spartacina* (jest to nieznaną skądinąd termin). Por. gr. *spartós* (rozproszony, rozrzucony) wobec Rodz 49, 5–7 (gdzie Jakub błogosławi swoich synów): „Symeon i Lewi bracia [...]. Rozłączę ich w Jakubie i rozproszę ich w Izraelu” (w Septuagincie pojawia się tu czasownik *diaspeiro*).

⁸⁵ Rodz 38, 19: „I wstawszy poszła i złożywszy odzienie, które na sobie miała, oblekła się w szaty wdowie”.

⁸⁶ Szata Azariasza nazwana jest *carbasina*; może w związku z *carbo* (węgiel), jako że bohater ów został wrzucony do pieca (Dan 3, 25)?

⁸⁷ Może dlatego, że mirra stanowiła składnik oleju namaszczenia? Wyjść 30, 23: „Weźmij sobie rzeczy wonnych: mirry pierwszej i wybornej pięćset syklów”.

⁸⁸ Zapewne ze względu na morderstwo; Rodz 4, 8: „I rzekł Kain do Abla, brata swego: «Wynijdzmy na pole». A gdy byli na polu, powstał Kain na Abla, brata swego, i zabił go”.

⁸⁹ Abiron należał do przywódców buntu przeciw Mojżeszowi, którego pochłonęła rozwierająca się ziemia; zob. Liczb 16, 1–35.

⁹⁰ Rodz 21, 1–2: „A Pan nawiedził Sarę, jak był obiecał, i wypełnił co powiedział. I poczęła, i urodziła syna w starości swojej, czasu, który jej był Bóg przepowiedział”; Rodz 25, 21: „I prosił Izaak Pana za żoną swą, gdyż była nieplodna; i wysłuchał go i dał poczęcie Rebecę”.

⁹¹ Por. przyp. 38 do w. 24.

⁹² Rodz 27, 23–24: „I nie poznał go, gdyż kosmate ręce podobieństwo starszego wyrażały. A tak błogosławiąc mu rzekł: «Tyżes jest syn mój Ezaw?» Odpowiedział: «Jam jest»”.

⁹³ Mt 3, 16: „A gdy Jezus został ochrzczony, natychmiast wyszedł z wody. I oto otworzyły się dlań niebiosa i ujrzał Ducha Bożego zstępującego jako gołębicę, i przychodzącego nań” (także Mr 1, 10; Łk 3, 22; J 1, 32).

⁹⁴ Mt 20, 26–27: „Nie tak będzie między wami, ale ktokolwiek by między wami chciał być większym, niech będzie sługą waszym. A kto by między wami chciał być pierwszym, niech będzie ostatnim, sługą waszym” (także Mr 10, 43–44; Łk 22, 26);

J 13, 14: „Jeśli więc ja, Pan i Nauczyciel, umyłem nogi wasze, i wy powinniście jeden drugiemu nogi umywać”.

⁹⁵ 3 Król 18, 36–38: „A gdy już był czas, żeby było ofiarowane całopalenie, przystąpił prorok Eliasz i rzekł: «Panie, Boże Abrahamów i Izaaków, i Izraelów, pokaż dziś, żeś ty jest Bóg Izraelów, a ja sługa twój, i że wedle rozkazania twego uczyniłem to wszystko». [...] I spadł ogień Pański, i strawił całopalenie i drwa, i kamienie, proch też i wodę, która była w rowie, liżąc”.

⁹⁶ Dan 3, 46–50: „A słudzy królewscy, którzy ich byli wrzucili, nie przestawali podpalać pieca naftą, i zgrzebiani, i smołą, i chrustem; a płomień rozchodził się nad piecem na czterdzieści dziewięć łokci, i wypadł, i popalił tych Chaldeczyków, których znalazł koło pieca. A anioł Pański zstąpił z Azariaszem i z towarzyszami jego w piec i wyrzucił płomień ognia z pieca, i uczynił wśród pieca jakby wiatr rosisty, przewiewający, i nie dotknął się ich zgoła ogień, ani nie zasmucił, ani żadnej przykrości nie uczynił”.

⁹⁷ Właśc. wdowa z Sarepty; 3 Król 17, 10: „Wstał i poszedł do Sarepty. A gdy przyszedł do bramy miejskiej, ukazała mu się niewiasta wdowa, zbierająca drewna”.

⁹⁸ Rodz 22, 6: „Nabrał też drew całopalenia i włożył na Izaaka, syna swego, a sam niósł w rękach ogień i miecz”.

⁹⁹ Józef był cieślą, rzemieślnikiem (Mt 13, 55).

¹⁰⁰ Rodz 29, 10: „Ujrzawszy ją Jakub, a wiedząc, iż była to wujeczna siostra jego, i owce Labana, wuja jego, odwalił kamień, którym się studnia zawierała”.

¹⁰¹ Za pomocą gałązek hizopu skrapiano krwią odrzwia w święto Paschy, co – wg Wyjść 12, 22 – chronić miało przed działaniem anioła zagłady. Sefora zaś, gdy Bóg chciał zabić Mojżesza, ocaliła go przez obrzezanie jego syna i wypowiedziane słowa: „Oblubieńcem krwi tyś mi jest” (Wyjść 4, 25). Może stąd jej związek z hizopem? Z drugiej strony – ponieważ Sefora była położną (Wyjść 1, 15), mogła używać hizopu z przyczyn zawodowych, gdyż ten (wg Pliniusza, *Nat. hist.* 26, 160) łagodzi duszności.

¹⁰² Tu właściw. stał *ad locum*, co oznacza też jamę; dlatego – Dan 6, 16: „Wtedy król rozkazał i przywieziono Daniela, i wrzucono go do lwiej jamy”.

¹⁰³ J 2, 5–7: „Rzecz matka jego sługom: Cokolwiek wam powie, czyńcie. Było tam ze sześć stągwi kamiennych, ustawionych dla oczyszczenia żydowskiego, mieszczących w sobie każda po dwa albo trzy wiadra. Rzecz im Jezus: Napełnijcie stągwie wodą. I napełnili je aż do wierzchu”.

¹⁰⁴ Rodz 24, 15–16 – zob. przyp. 31 do w. 20.

¹⁰⁵ Rodz 9, 20–21: „I począł Noe, mąż oracz, uprawiać ziemię, i zasadził winnicę. A pijąc wino, upił się, i obnażył się w namiocie swoim”.

¹⁰⁶ Rodz 21, 14: „Wstał tedy Abraham rano, a wzięwszy chleb i bukłak wody włożył na jej plecy i oddał jej dziecię, i odprawił ją”.

¹⁰⁷ Mt 27, 3: „Wtedy ujrzawszy Judasz, który go wydał, że został skazany, żalem zdjęty, odniósł trzydzieści srebrników przedniejszym kapłanom i starszym”.

¹⁰⁸ Rodz 18, 7: „Sam też do bydła pobiegł i wziął stamtąd cielę młodziuchne i wyborne, i dał pacholęciu, które pospieszyło i uwarzyło je”.

¹⁰⁹ Joz 2, 21 – zob. przyp. 72 do w. 53.

¹¹⁰ J 2, 15: „A czyniwszy jakby bicz z powrózków, wyrzucił wszystkich z świątyni, owce też i woły, a pieniądze bankierów rozsypał, i stoły poprzewracał”.

¹¹¹ 3 Król 18, 40: „I rzekł do nich Eliasz: «Pojmajcie proroków Baalowych, a niech i jeden z nich nie ujdzie!» A gdy ich pojмали, zaprowadził ich Eliasz do potoku Cison i zabił ich tam”.

¹¹² J 18, 10: „Szymon Piotr tedy mając miecz, dobył go, i uderzył sługę najwyższego kapłana, i uciął prawe ucho jego” (por. też Mt 26, 51; Mr 14, 47; Łk 22, 50).

¹¹³ Dan 14, 21: „Pomordował ich tedy król i dał Bela w moc Danielowi, który go wyrzucił ze zborem jego”.

¹¹⁴ Rodz 4, 8 – zob. przyp. 88 do w. 62.

¹¹⁵ Dan 14, 32–36: „A był Habakuk prorok w judzkiej ziemi. Ten uwarzył potrawę i narobił chleba na misę, i siedł na pole, aby zanieść żeńcom. I rzekł anioł Pański do Habakuka: «Zanieś obiad, który masz, do Babilonu Danielowi, który jest w lwiej jamie». I rzekł Habakuk: «Babilonu nie widziałem, a o jamie nic nie wiem». I ujął go anioł Pański za czubek głowy, i niósł go za włosy głowy jego, i postawił go w Babilonie nad jamą w pędzie ducha swego. I zawołał Habakuk mówiąc: «Danielu, sługo Boży, weź obiad, który ci Bóg posłał!»”. W tekście oryginalnym *Ucztu* występuje forma *Ambacum*.

¹¹⁶ 2 Król 18, 9 – zob. przyp. 36 do w. 23.

¹¹⁷ 4 Król 1, 8 – zob. przyp. 19 do w. 14.

¹¹⁸ Hermokrates, a także występujący dalej Hermippus, są bohaterami jednej z części apokryficznych Dziejów św. Pawła, która dotrwała do naszych czasów w koptyjskim manuskrypcie z Heidelbergu. Edycję tego tekstu sporządził Karl Schmidt (*Acta Pauli*, Leipzig 1904), a jego angielskie tłumaczenie wydał Montague Rhodes James (*The Apocryphal New Testament*, Oxford 1983 [I wyd. 1924], s. 281–283). Rzeczonemu Hermokrates cierpiał na puchlinę wodną, z której uleczył go Paweł przez kurację otwarcia brzucha (M. R. James, op. cit., s. 281).

¹¹⁹ Tob 6, 5: „Wtedy mu rzekł anioł: «Rozplataj tę rybę, a serce jej i żółć i wątrobę schowaj sobie, bo te rzeczy są potrzebne do pożytecznych lekarstw»”.

¹²⁰ Mt 2, 16: „Wtedy Herod widząc, że go Mędrcy zawiedli, rozgniewał się bardzo, i posławszy pozabijał wszystkie dzieci, które były w Betlejem i we wszystkich granicach jego, od dwu lat i niżej, według czasu, o który się był wypytał od Mędrców”.

¹²¹ Może dlatego, że Sem i Jafet na arce zajmowali się usuwaniem zwierzęcych odchodów? Biblia wszakże o tym milczy.

¹²² 4 Król 5, 10: „I wysłał do niego Elizeusz posłańca mówiąc: «Idź i omyj się siedemkroć w Jordanie, a wróci się zdrowie cięciu twemu i będziesz oczyszczony»”.

¹²³ Rodz 10, 25: „Heberowi znowu urodzili się dwaj synowie; imię jednego Faleg, gdyż za dni jego rozdzieliła się ziemia”.

¹²⁴ Chodzi o Ozeasa, któremu Mojżesz nadał imię Jozue (Liczb 13, 17); w Sep-tuagincie występuje on w formie *Aúses*. Liczb 13, 18–19: „Idźcie południową stroną. A gdy przyjdziecie na góry, przepatrzcie ziemię, jaka jest, i lud, który ją zamieszkuje, czy jest mocny albo słaby, czy jest ich mała liczba, czy wielka”.

¹²⁵ Chodzi o Lota; formę *Molassadon* urobiono od imienia jego żony, znanego skądinąd – jak podaje Strecker: *Melusada uxor Loth* (za: M. R. James, *Inventiones nominum*, „Journal of Theological Studies” 4 (1903), s. 243). Rodz 19, 26: „A obejrzwawszy się żona jego za siebie obrócona została w słup soli”

¹²⁶ Rodz 28, 18: „Wstawszy tedy rano Jakub wziął kamień, który był podłożył pod głowę swą i postawił go na znak, wylewając oliwę na wierzch”

¹²⁷ Arioch z rozkazu Nabuchodonozora miał zgładzić mędrców babilońskich, niezdolnych wyjaśnić królewski sen o posągu (Dan 2, 12–14). Może zatem dlatego utożsamiony tu został z katem Sydracha, Misacha i Abdenaga, którzy zostali wrzuceni do pieca (Dan 3, 19–23).

¹²⁸ Rodz 27, 14: „Zgotowała ona potrawy, jak wiedziała, że chciał ojciec jego”

¹²⁹ Rodz 3, 6 – zob. przyp. 78 do w. 56.

¹³⁰ 1 Król 16, 20: „Wziął tedy Izaj osła, obłożonego chlebem, i łągwicę wina, i kozłą z kóz jedno, i posłał przez rękę Dawida, syna swego, Saulowi”; 1 Król 20, 24: „[...] i siadł król do stołu, aby jeść chleb”

¹³¹ Mt 14, 19: „A rozkazawszy rzeszom usiąść na trawie, wzięwszy pięć chlebów i dwie ryby, i spojrzawszy w niebo, pobłogosławił, połamał, i dał uczniom chleb, a uczniowie rzeszom” (także Mr 6, 41; Łk 9, 16); Mt 26, 26: „Gdy zaś oni wieczerzali, wziął Jezus chleb, błogosławił, łamał i dawał uczniom swoim” (także Mr 14, 22; Łk 22, 19; 1 Kor 11, 23–24); por. też Łk 24, 30.

¹³² Rodz 25, 29–30: „I uwarzył Jakub strawę; Ezaw zaś przyszedłszy z pola spracowany, rzekł do niego: «Daj mi z warzywa tego czerwonego, bom się bardzo spracowałem»”.

¹³³ Rodz 25, 34: „I tak wzięwszy chleb i potrawę z soczewicy, jadł i pił, i poszedł, lekce sobie ważąc, że pierworództwo sprzedał”.

¹³⁴ Dan 14, 32–36 – zob. przyp. 115 do w. 79.

¹³⁵ Dan 14, 38: „I wstawszy Daniel, jadł”.

¹³⁶ Imię Amelsad pojawia się w Septuagincie, zaś w Wulgacie na jego miejscu stoi Malassar. Chodzi zatem o fragment Dan 1, 16: „Wtedy Malasar zabierał potrawy i wino, które pić mieli, a dawał im jarzyny”.

¹³⁷ Dan 1, 11–15: „I rzekł Daniel do Malasara, którego był ustanowił przełożony rzezańców, nad Danielem, Ananiaszem, Misaelem i Azariaszem: «Doświadcz nas, proszę cię, sług twoich, przez dziesięć dni i niech nam dają jarzyny do jedzenia i wodę do picia; i przypatruj się twarzom naszym i twarzom młodzieńców, którzy jedzą potrawy królewskie, a jak ujrzysz, uczynisz ze sługami twymi». Ten usłyszawszy taką mowę, doświadczał ich przez dziesięć dni. A po dziesięciu dniach pokazały się ich twarze lepsze i pełniejsze niżli wszystkich młodzieńców, którzy jedli potrawy królewskie”.

¹³⁸ Rodz 27, 5–10: „Gdy to usłyszała Rebeka, on zaś odszedł na pole, aby rozkazaniu ojcowskiemu zadośćuczynić, rzekła synowi swemu Jakubowi: «Słyszałam ojca twego rozmawiającego z Ezawem, bratem twoim, i mówiącego mu: Przynieś mi z łowu twego i uczyni potrawę, abym jadł i błogosławił ci przed Panem, pierwiej niżli umrę. Teraz tedy, synu mój, przystań na radę moją, a idąc do trzody, przynieś mi

dwoje kozłat co lepszych, abym z nich uczyniła potrawy ojcu twemu, których rad pożywa; a gdy mu je przyniesiesz i naje się, aby ci błogosławił, pierwiej niżli umrze”; Rodz 27, 25: „Podał mu je tedy, a on jadł”.

¹³⁹ Tob 6, 5–6: „Wtedy mu rzekł anioł: «Rozplataj tę rybę, a serce jej i żółć i wątrobę schowaj sobie, bo te rzeczy są potrzebne do pożytecznych lekarstw». Gdy to uczynił, upiekł mięso jej, i wzięli z sobą na drogę; resztę nasolili, aby im starczyło, ażby przyszli do Rages, miasta medyjskiego”.

¹⁴⁰ Sędz 3, 12–13: „Ale poczęli synowie Izraelowi znowu czynić zło przed oczyma Pana, który wzmocnił przeciw nim Eglona, króla moabskiego, przeto iż zło czynili przed oblicznością jego. [...] i wyjechał, i poraził Izraela, i posiadł miasto Palm”; Joz 10, 5: „Zebrawszy się tedy pojechali, pięciu królów amorejskich: król Jeruzalem, król Hebronu, król Jerymotu, król Lachisu, król Eglonu razem z wojskami swymi i położyli się obozem około Gabaonu, dobywając go”.

¹⁴¹ Zapewne z powodu przedłużającego się postu – Dan 14, 30: „A oni wrzucili go do lwiej jamy i był tam przez sześć dni”.

¹⁴² Zob. przyp. 118 do w. 80. Hermokrates po kuracji, którą mu zastosował Paweł, wydawał się martwy, ale na wezwanie świętego powstał, zażądał pokarmów i spożył bochenek chleba (M. R. James, op. cit., s. 281). Motyw jedzenia koresponduje zapewne z ewangelicznym opisem wskrzeszenia córki Jaira, której opiekunowie otrzymali od Jezusa polecenie nakarmienia przywróconej do życia dziewczynki; zob. Mr 5, 35–43; Łk 8, 49–55.

¹⁴³ Prawdopodobnie z powodu specyficznej diety – Mt 3, 4: „[...] pokarmem zaś jego były szarańcze i miód leśny” (także Mr 1, 6).

¹⁴⁴ Wyjść 24, 18: „I wyszedłszy Mojżesz w pośrodek mgły, wstąpił na górę i był tam czterdzieści dni i czterdzieści nocy”.

¹⁴⁵ Mt 4, 2: „A gdy pościł czterdzieści dni i czterdzieści nocy, potem łaknął” (także Łk 4, 2).

¹⁴⁶ Łk 16, 20–21: „I był jeden żebrak, imieniem Łazarz, który leżał u wrót jego, pełen wrzodów, i pragnął nasycić się okruszynami, które spadały ze stołu bogacza, a nikt mu nie dawał”.

¹⁴⁷ Rodz 18, 7 – zob. przyp. 108 do w. 75.

¹⁴⁸ Rodz 25, 27: „[...] stał się Ezaw mężem biegłym w myślistwie”.

¹⁴⁹ Rodz 4, 2 – zob. przyp. 10 do w. 10.

¹⁵⁰ Zapewne była wśród składanych przez niego ofiar. Por. Rodz 8, 20: „I zbudował Noe ołtarz Panu, a wzięwszy z każdego bydła i ptactwa czystego, ofiarował całopalenia na ołtarzu”.

¹⁵¹ Sędz 14, 6: „Lecz duch Pański przypadł na Samsona, i rozdarł lwa jakby kozłą i poszarpał go na sztuki, choć nic zgoła w rękę nie miał”.

¹⁵² 4 Król 2, 23–24: „[...] a gdy szedł drogą, dzieci małe wyszły z miasta i naśmiały się z niego mówiąc: «Wstępuj łysku, wstępuj łysku!» A gdy się obejrzał, ujrzał je i zlorzeczył im w imię Pańskie; i wyszły dwa niedźwiedzie z lasu i rozdrapały z nich czterdzieści i dwoje dzieci”.

¹⁵³ Rodz 43, 34: „I dziwili się bardzo, gdy brali części, które od niego otrzymywali; a największa część dostała się Benjaminowi, tak iż pięć części przechodziła”

¹⁵⁴ Rodz 41, 55: „A gdy i tam głód dokuczał, wołał lud do Faraona prosząc żywności. On zaś im odpowiedział: «Idźcie do Józefa, a cokolwiek on wam rzecze, czyńcie!»”

¹⁵⁵ Rodz 41, 56–57 – zob. przyp. 22 do w. 16.

¹⁵⁶ Mt 14, 8: „A ona podmówiona przez matkę swą, rzekła: Daj mi tu na misie głowę Jana Chrzciciela” (także Mr 6, 25).

¹⁵⁷ Rodz 27, 14 – zob. przyp. 128 do w. 86.

¹⁵⁸ Rodz 27, 17–18: „Dała też potrawę, i chleb, którego była napiekła, oddała. On zaś wniósł to”

¹⁵⁹ Rodz 6, 21: „Przeto weźmiesz z sobą ze wszelkich pokarmów, które jedzone być mogą, i znieiesz do siebie; i będą tak tobie jak i im na pokarm”

¹⁶⁰ Mt 14, 10–11: „A posławszy, ściął Jana w więzieniu. I przyniesiono głowę jego na misie, i oddano dziewczynie, i odniosła matce swojej” (także Mr 6, 27–28).

¹⁶¹ 2 Król 18, 9 – zob. przyp. 36 do w. 23.

¹⁶² Wyjść 4, 14–16: „Aaron, brat twój, Lewita, wiem, iż wymowny jest. [...] On będzie mówił za ciebie do ludu, i będzie usty twymi”

¹⁶³ Sędz 15, 15–16: „I znalezionej paszczękę, to jest szczękę osłą, która leżała, porwawszy, zabił nią tysiąc mężów i rzekł: «Paszczęką osłą, szczęką źrebca oślic zgładziłem ich i zabiłem tysiąc mężów»”

¹⁶⁴ J 18, 10 – zob. przyp. 112 do w. 77.

¹⁶⁵ Rodz 29, 16–17: „A miał dwie córki: imię starszej Lia, a młodszą zwano Rachel. Ale Lia była ciekących oczu, Rachel oblicza pięknego i wejrzenia wdzięcznego”

¹⁶⁶ Judyt 13, 10 – zob. przyp. 47 do w. 30.

¹⁶⁷ Łk 1, 20: „A oto będziesz milczący, i nie będziesz mógł mówić aż do dnia, którego się to stanie, dlatego żeś nie uwierzył słowom moim, które wypełnią się czasu swego”

¹⁶⁸ 1 Król 9, 2: „I miał syna imieniem Saul, wybornego i dobrego, i nie było męża z synów Izraelowych lepszego nadeń; od ramienia i wyżej był wyższy niż wszystkim lud”

¹⁶⁹ Rodz 21, 14 – zob. przyp. 106 do w. 74.

¹⁷⁰ Jon 2, 1: „I nagotował Pan rybę wielką, żeby połknęła Jonasza; i był Jonasz w brzuchu ryby trzy dni i trzy noce”

¹⁷¹ Tob 6, 5 – zob. przyp. 119 do w. 81.

¹⁷² Wyjść 4, 21: „I rzekł Pan wracającemu się do Egiptu: «Patrz, abyś wszystkie dziwy, które położyłem w ręce twej, czynił przed Faraonem. Ja zatwardzę serce jego i nie puści ludu»”; Wyjść 7, 13: „I zatwardziało serce Faraona, i nie usłuchał ich, jak był Pan zapowiedział”

¹⁷³ Zob. przyp. 80 do w. 57; zapewne dlatego, że nerki są dwie.

¹⁷⁴ Rodz 2, 21: „Przypuścił tedy Pan Bóg twarde sen na Adama; a gdy zasnął, wyjął jedno żebro z niego, i napełnił ciałem miejsce jego”

¹⁷⁵ Rodz 2, 22: „I zbudował Pan Bóg z żebra, które wyjął z Adama, niewiastę, i przywiódł ją do Adama”.

¹⁷⁶ Łk 1, 31: „Oto poczniesz w łonie, i porodzisz syna, a nazwiesz imię jego Jezus”.

¹⁷⁷ Rodz 18, 11–13: „A byli oboje starzy i podeszłego wieku, i już były ustały Sarze niewieście przypadłości. I rozśmiała się potajemnie mówiąc: «Gdym się już zestarzała i pan mój jest stary, rozkoszy patrzeć będę?» I rzekł Pan do Abrahama: «Czemu się rozśmiała Sara mówiąc: Czyż prawdziwie porodzę, gdym się zestarzała?»”

¹⁷⁸ Łk 1, 41: „I stało się, skoro usłyszała Elżbieta pozdrowienie Maryi, skoczyło dzieciątko w jej łonie”.

¹⁷⁹ Rodz 4, 4: „Abel też ofiarował z pierworodnych trzody swojej i z tłustości ich”.

¹⁸⁰ Rodz 24, 1–3: „A Abraham był stary i podeszły w latach, a Pan mu we wszystkim błogosławił. I rzekł do starszego sługi domu swego, który władał wszystkim, co miał: «Połóż rękę twoją pod biodro moje, abym cię zaprzysiął przez Pana, Boga nieba i ziemi»”; Rodz 24, 9: „Położył tedy sługa rękę swoją pod biodro pana swego i przysiął mu na tę mowę” (w Wulgacie pojawia się tu termin *femur*, czyli udo).

¹⁸¹ Wyjść 4, 4: „I rzekł Pan: «Wyciągnij rękę twą i ujmij ogon jego». Wyciągnął i ujął, i obrócił się w laskę”.

¹⁸² Rodz 19, 4–5: „Ale pierwaj nim poszli spać, ludzie z miasta obścapiłi dom, od chłopięcia do starca, wszystek lud razem. I zawołali Lota i rzekli mu: «Gdzie są mężowie, którzy weszli do ciebie w nocy? Wywiedź ich tu, abyśmy ich poznali»”.

¹⁸³ Rodz 32, 31–32: „[...] a on chromał na nogę. Dla tej przyczyny synowie Izraela nie jadają ścięgna, które uszło w biodrze Jakubowym, aż do dnia dzisiejszego: iż się dotknął ścięgna biodra jego i zmartwiało”.

¹⁸⁴ Ez 37, 1–7: „Stała się nade mną ręka Pańska, i wyprowadził mię w duchu Pańskim, i postawił mię wpośród pola, które było pełne kości. I obwiódł mię po nich wokoło, a było ich bardzo wiele na polu i bardzo suche. I rzekł do mnie: «Synu człowieczy, mniemasz, że żyć będą te kości?» I rzekłem: «Panie, Boże ty wiesz». I rzekł do mnie: «Prorokuj o tych kościach i powiesz im: Kości suche, słuchajcie słowa Pańskiego! To mówi Pan Bóg tym kościom: Oto ja wpuszczę w was ducha, i żyć będziecie. I dam na was ścięgna, i uczynię, że porośnie na was mięso, a powlokę was skórą i dam wam ducha, i żyć będziecie, a poznacie, że ja Pan». I prorokowałem, jak mi był rozkazał, i stał się szum, gdym ja prorokował, a oto poruszenie i przystąpiły kości do kości, każda do stawu swego”.

¹⁸⁵ Mt 4, 18: „Gdy zaś Jezus szedł nad morzem Galilejskim, ujrzał dwóch braci, Szymona, którego zowią Piotrem i Andrzeja, brata jego, zapuszczających sieci w morze (albowiem byli rybakami)” (także Łk 1, 16); Mt 4, 21 – zob. przyp. 39 do w. 24.

¹⁸⁶ O takich rybach, cenionych ze względu na delikatność mięsa, wzmiankuje Plin., *Nat. hist.* 9, 61. Jednocześnie *asellus* (osiołek) pozostaje w związku z Mt 21, 6–7: „Uczniowie zaś przyszedłszy uczynili, jak im rozkazał Jezus. I przywiedli oślicę i osła, i włożyli na nie szaty swoje, a jego wsadzili na nie”.

¹⁸⁷ Może w związku z *labeo* (człowiek o grubych wargach); Wyjść 4, 10: „Rzekł Mojżesz: «Proszę, Panie! nie jestem wymowny od wczorajszego i dziś trzeciego dnia;

a odkądeś przemówił do sługi twego, stałem się niesposobniejszego i nierychlejszego języka»”.

¹⁸⁸ Wymienia tę rybę Plin., *Nat. hist.* 9, 57. Por. *lupus* (wilk) – Rodz 49, 27: „Beniamin wilk drapieżny, rano będzie jadł łup, a wieczór będzie dzielił korzyści”.

¹⁸⁹ Plin., *Nat. hist.* 9, 54; 9, 59; może w związku z *mugire* (ryczeć, jęczeć), skoro głos krwi Abła dotarł aż do Boga (Rodz 4, 10)?

¹⁹⁰ Plin., *Nat. hist.* 9, 76 – mówi o wielkiej aktywności seksualnej mureny, a zwierzę to rzekomo (wg wierzeń pospółstwa) ma się parzyć z węzami. Wzmiankuje też (*Nat. hist.* 32, 12) o śliskim i obłym grzbiecie mureny, kształt której może kojarzyć się z węzłem. Szerzej o analogiach między mureną i węzami u Arystotelesa pisze F. Capponi, *Natura aquatilium* (*Plin. nat. hist.* 9), Genova 1990, s. 195, przyp. 152. Por. zatem Rodz 3, 13: „Wąż mię zwiódł i jadłam”.

¹⁹¹ Plin., *Nat. hist.* 9, 49. Por. gr. *pelós* (błoto, bagno); Rodz 2, 7: „Utworzył tedy Pan Bóg człowieka z mułu ziemi i tchnął w oblicze jego dech żywota”.

¹⁹² Czyli raka morskiego – Plin., *Nat. hist.* 9, 95. Ale też por. *locusta* (szarańcza), którą żywił się Jan (Mt 3, 4) – zob. przyp. 143 do w. 95.

¹⁹³ Czyli miecznika – Plin., *Nat. hist.* 9, 54. Ale też por. *gladius* (miecz; przen. – mord, zbrodnia) w Rodz 4, 8 – zob. przyp. 88 do w. 62.

¹⁹⁴ Czyli rybę o wielkiej głowie; Katon, *De agri cultura* 158, 1. Ale też por. *caput* (głowa), która Absalomowi uwięzła w gałęziach (2 Król 18, 9) – zob. przyp. 36 do w. 23.

¹⁹⁵ Trudno orzec dlaczego. Plin., *Nat. hist.* 9, 85–87 pisze m.in., że zwierzę to potrafi zmienić barwę (o tym też: Arystoteles, *Hist. anim.* 622a). Może więc wiąże się to ze zmiennością decyzji Faraona co do ludu Izraela? Por. Wyjść 12, 31–32 i 14, 5.

¹⁹⁶ Czyli drętwę, gat. ryby elektrycznej; Plin., *Nat. hist.* 9, 143 pisze, że wprawia ona inne ryby w odrętwienie i w ten sposób je chwytą. Arystoteles informuje ponadto (*Hist. anim.* 620b), że potrafi ona zaszkodzić tym sposobem nawet ludziom. Por. zatem także – *torpedo* (drętwa), co może pozostaje w związku z rezultatem oszustwa, w wyniku którego Lia stała się żoną Jakuba po siedmiu latach jego służby u Labana, a co kazało mu pozostać u teścia kolejnych siedem lat potrzebnych do opłacenia Racheli; Rodz 29, 18–30.

¹⁹⁷ Czyli złotopstrąga; Plin., *Nat. hist.* 9, 58. Powiązanie niejasne.

¹⁹⁸ Czyli sparysogę kreteńską (zwaną też papugą morską). Plin., *Nat. hist.* 9, 63 pisze, że rybie tej udało się rozmnożyć w wodach u brzegów Italii, gdzie wcześniej nie występowała. Może zatem pozostaje to w związku z potomstwem Agary? Rodz 16, 10: „Mnożąc rozmnoż potomstwo twe i nie będzie zliczone dla mnóstwa”.

¹⁹⁹ Od *cantor* (śpiewak) – wobec Psalmów Dawidowych.

²⁰⁰ *Allec* (ew. *hallec*) to sos ze sfermentowanych ryb, o którym wspomina Pliniusz (*Nat. hist.* 9, 66), a o zastosowaniu pisze Apicjusz (*De re coquinaria* 7, 2, 2 i passim). Może ze względu na podobieństwo do *allectare* (nęcić, wabić, usilnie zapraszać)? Rodz 39, 7: „A Józef był pięknej twarzy i wdzięcznego wejrzenia. Po wielu tedy dniach obróciła pani jego oczy swe na Józefa i rzekła: «Śpij ze mną!»”

²⁰¹ Czyli rybę (lub mięczaka) żyjącą wśród skał podwodnych. Plin., *Nat. hist.*

9, 52. Por. też *saxum* (skała) wobec historii o skale stanowiącej tajemnicze miejsce ukrycia przez Jeremiasza arki przed zburzeniem świątyni jerozolimskiej; w tej kwestii Strecker odsyła do *De prophetis...* (PG, t. XLIII, s. 400).

²⁰² Owidiusz, *Halieutica* 111; Kolumella, *De re rustica* 8, 16, 8. Por. też: *umbra* (cień zmarłego, duch) wobec relacji o śmierci i wskrzeszeniu Łazarza – J 11, 1–44.

²⁰³ Czyli solkę, odmianę flądry; Plin., *Nat. hist.* 9, 52. Por. *solea* (lekkie obuwie, sandały) wobec Judyty 10, 3: „[...] obuła też pantofle”; por. również: *solus* (sam jeden, samotny) wobec zasługi Judyty w pokonaniu Asyryjczyków.

²⁰⁴ Czyli ptaszora; Plin., *Nat. hist.* 9, 82. Por. *hirundo* (jaskółka) i Tob 2, 11: „a gdy spał, z gniazda jaskółki upadł gorący gnój na oczy jego, i stał się ślepy”.

²⁰⁵ W związku z *argentum* (srebro); J 12, 6 – zob. przyp. 37 do w. 23. Ryba taka nie jest znana.

²⁰⁶ Plin., *Nat. hist.* 9, 84 mówi, że mątwą w przypadku zagrożenia wypuszcza atrament, który jest jej krwią. Kwestię uznania atramentu za krew warto tu podkreślić, gdyż – jak zauważa Capponi (op. cit., s. 106) – jest to pogląd odmienny w stosunku do zdania Stagiryty (*Hist. anim.* 621b). Może zatem związek Heroda z mątwą polega na przelaniu krwi niewiniątek w Betlejem, wśród których miał umrzeć zagrażający Herodowi przyszyły władca? Mt 2, 16–18.

²⁰⁷ Plin., *Nat. hist.* 32, 145. Por. *cornutus* (rogate zwierzę) wobec myśliwskich predyspozycji Ezawa, Rodz 25, 27 – zob. przyp. 148 do w. 99.

²⁰⁸ Plin., *Nat. hist.* 9, 58. Powiązanie niejasne.

²⁰⁹ Plin., *Nat. hist.* 32, 145 (*alopex* – gatunek morskiej ryby). Por. gr. *alópeks* (lis) wobec historii o wyludzeniu przez Jakuba błogosławieństwa Izaaka; Rodz 27.

²¹⁰ Czyli gatunek dorsza, Plin., *Nat. hist.* 9, 68. Por. *sal* (sól) wobec przygody jego żony (Rodz 19, 26) – zob. przyp. 125 do w. 84.

²¹¹ Kolumella, *De re rustica* 8, 16, 8 (*dentex*); por. przyp. 80 do w. 57.

²¹² Plin., *Nat. hist.* 9, 155. *Araneus* oznacza też pająka, a matka Tekli rzekła o niej (komentując stan dziewicy po nawróceniu – zob. przyp. 34 do w. 22), że tkwi w oknie jak pająk; *Acta Pauli et Theclae* 9. Miałoby to zresztą być skutkiem praktyk magicznych na niwie erotyki, o jakie oskarżano Pawła; o tym – J. N. Bremmer, *Magic, Martyrdom and Women's Liberation in the Acts of Paul and Thecla* [w:] *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, ed. J. N. Bremmer, Kampen 1996, s. 42.

²¹³ Plin., *Nat. hist.* 9, 57. Ale też *coracinus* (czarny jak kruk) łączy się z krukiem, którego Noe wysłał z korabia na zwiady; Rodz 8, 7.

²¹⁴ Czyli gat. ryby morskiej koloru czerwonego; Plin., *Nat. hist.* 32, 138. Powiązanie niejasne.

²¹⁵ Czyli gat. ryby morskiej podobnej do makreli; Plin., *Nat. hist.* 32, 149. Por. też *lacertus* (muskuly ramienia) wobec cielesnych predyspozycji Goliata (1 Król 17, 4–5), zob. przyp. 318 do w. 197.

²¹⁶ Czyli tanią rybkę podobną do sardynki, ew. szprotki; Owidiusz, *Halieutica* 120. Strecker podaje, że chodzi o Marię Magdalę, która podczas męczeństwa była podobna *degluptae maenae* (do obdartej ze skóry sardynki).

²¹⁷ Strecker wskazuje na związek między gr. *hélios* (słońce) a Samsonem, o czym Hieronim (*De nominibus Hebraicis*): *Samson, sol eorum, vel solis fortitudo* (PL, t. XXIII, s. 811).

²¹⁸ Zob. przyp. 58 do w. 41.

²¹⁹ Zob. przyp. 125 do w. 84.

²²⁰ Rodz 4, 4 – zob. przyp. 179 do w. 116.

²²¹ Mt 3, 4 – zob. przyp. 143 do w. 95.

²²² Rodz 18, 8 – zob. przyp. 14 do w. 12.

²²³ Rodz 18, 6: „Pospieszył się Abraham do namiotu Sary i rzekł jej: «Spiesz się, trzy miarki światłej mąki rozczyn i napiecz podpłomyków»”.

²²⁴ Zob. Dodatek II – taki właśnie motyw w kazaniu św. Zenona.

²²⁵ Czyli wino z rodzynek. W swym katalogu win i winorośli wymienia je Plin., *Nat. hist.* 14, 81. Tu – w związku z Paschą i Męką (*passio*).

²²⁶ W związku z wrzuceniem go do morza (*mare*); Jon 1, 15 – zob. przyp. 66 do w. 50.

²²⁷ Plin., *Nat. hist.* 14, 64.

²²⁸ Zob. przyp. 191 do w. 123.

²²⁹ Plin., *Nat. hist.* 14, 71. Por. gr. *laléo* (mówię); Wyjść 4, 10 – zob. przyp. 187 do w. 121;

²³⁰ Może w związku z terminem: *cretio* (oświadczenie o gotowości objęcia spadku)? Rodz 17, 9: „I rzekł znowu Bóg do Abrahama: «I ty tedy będziesz strzegł przymerza mego i potomstwo twoje po tobie w pokoleniach swoich»”.

²³¹ Plin., *Nat. hist.* 14, 67.

²³² Może w związku z *arbustum* (zarośla, krzewy)? Łk 19, 4 – zob. przyp. 29 do w. 19.

²³³ Może w związku z *aridus* (suchy, wysuszony), jako że Tekla miała być spalona; *Acta Pauli et Theclae* 22.

²³⁴ Plin., *Nat. hist.* 14, 30.

²³⁵ Od *campus* (pole, błonie), Abel był bowiem pasterzem; Rodz 4, 2 – zob. przyp. 10 do w. 10.

²³⁶ Od *signum* (znak, również cudowny). Maria była prowodyrem cudu w Kanie galilejskiej; zob. J 2, 1–11.

²³⁷ Plin., *Nat. hist.* 14, 36; por. też niżej w. 166.

²³⁸ Rodz 2, 21 – zob. przyp. 174 do w. 114.

²³⁹ Rodz 9, 21 – zob. przyp. 105 do w. 74.

²⁴⁰ Rodz 19, 33: „Dały tedy ojcu swemu pić wina tej nocy, i weszła starsza, i spała z ojcem, a on nie czuł, ani kiedy się układała córka, ani kiedy wstała”.

²⁴¹ Judyt 13, 4: „Lecz Holofernes leżał na łożu, uspiiony od zbytniego upicia”.

²⁴² Jon 1, 5–6: „I złąkli się żeglarze, i wołali mężowie do boga swego, i wyrzucali rzeczy, które były na okręcie, do morza, żeby się stał lżejszym bez nich; a Jonasz zszedł do wnętrza okrętu i spał snem twardym. I przystąpił do niego sternik i rzekł mu: «Co ty tak twardo śpisz?»”

²⁴³ Zob. dwa dłuższe passusy – o czuwaniu w Ogrójcu (Mt 26, 40–45) i zaparciu się Piotra (Mt 26, 69–75).

²⁴⁴ Mt 8, 24–25: „A oto wielka burza powstała na morzu, tak że się łódka falami okrywała, a on spał. I przystąpili do niego uczniowie jego, i obudzili go, mówiąc: Panie! zachowaj nas, giniemy” (także Mr 4, 37–38; Łk 8, 23–24).

²⁴⁵ Rodz 31, 55: „Laban zaś wstawszy ze świtem, pocałował synów i córki swe, i błogosławił im; i wrócił się na miejsce swoje”.

²⁴⁶ Zapewne ze względu na piastowaną godność – zob. przyp. 38 do w. 24.

²⁴⁷ Dan 1, 16 – zob. przyp. 136 do w. 91.

²⁴⁸ Jon 1, 11–12: „I rzekli do niego: «Cóż ci mamy uczynić, aby uspokoiło się morze dla nas?» Bo morze szło i burzyło się. I rzekł do nich: «Weźcie mię i wrzucicie do morza, a uspokoi się morze dla was; bo ja wiem, że dla mnie burza ta wielka przyszła na was”.

²⁴⁹ Zob. przyp. 118 do w. 80. Hermippus, syn uzdrowionego Hermokratesa, objawił gniew wobec Pawła – życzył sobie bowiem śmierci ojca ze względu na dziedziczone majątności (M. R. James, op. cit., s. 281).

²⁵⁰ Łk 1, 15: „Albowiem będzie wielki przed Panem, i wina i sycery pić nie będzie, i będzie napełniony Duchem Świętym jeszcze w żywocie matki swojej”.

²⁵¹ J 2, 3: „A gdy zabrakło wina, rzekła matka Jezusowa do niego: Wina nie mają”.

²⁵² Łk 10, 40: „Marta zaś zabiegała około rozmaitej posługi” (zob. też J 12, 2).

²⁵³ Rodz 21, 15–16: „A gdy nie stało wody w bukłaku, porzuciła dziecię pod jednym z drzew, które tam były. I odeszła, i usiadła naprzeciw niego z daleka, na ile łuk może donieść; rzekła bowiem: «Nie będę patrzyła na umierające dziecię”.

²⁵⁴ Tob 10, 8–10: „Raguel zaś mówił do zięcia swego: «Zostań tu, a ja posłę posłańca o zdrowiu twoim do Tobiasza, ojca twego». Lecz Tobiasz mu rzekł: «Ja wiem, że ojciec mój i matka moja dni teraz liczą i duch ich trapi się w nich». A gdy Raguel wielu słowami prosił Tobiasza, a on go żadnym sposobem słuchać nie chciał, dał mu Sarę i połowę wszystkiej majątności swojej [...] i puścił go od siebie zdrowego i wesolego”.

²⁵⁵ Mt 20, 20–23: „Wtedy przystąpiła do niego matka synów Zebedeuszowych z synami swymi [...]. Rzekła mu: Powiedz, aby ci dwaj synowie moi siedzieli, jeden po prawicy twojej, a drugi po lewicy w królestwie twoim. Jezus zaś odpowiadając, rzekł: Nie wiecie, o co prosicie. Możecie pić kielich, który ja będę pił? Rzekli mu: Możemy” (także Mr 10, 35–39).

²⁵⁶ Mt 27, 24: „Piłat zaś widząc, że nic nie osiąga, lecz zamieszanie większe powstaje, wzięwszy wodę, umył ręce przed pospólstwem, mówiąc: Nie winienem ja krwi tego sprawiedliwego; wy się patrzcie!”

²⁵⁷ Łk 10, 40 – zob. przyp. 252 do w. 159 (zob. też J 12, 2).

²⁵⁸ Zob. przyp. 118 do w. 80. Podczas uzdrawiania Hermokratesa z puchliny Paweł otworzył mu brzuch i usunął zalegającą tam wodę (M. R. James, op. cit., s. 281).

²⁵⁹ Dz 10, 11: „I ujrzał niebo otwarte i jakieś naczynie, zstępujące, jakby wielkie prześcieradło, za cztery końce spuszczone z nieba ku ziemi”.

²⁶⁰ Może dlatego, że zapowiadał światłość czasów mesjańskich?

²⁶¹ Łk 2, 26–28: „I otrzymał był zapowiedź od Ducha Świętego, że nie miał oglądać śmierci, dopóki by w pierw nie ujrzał Chrystusa Pańskiego. I przyszedł w duchu do świątyni. A gdy wnosili dzieciątko Jezus rodzice jego, aby z nim postąpić według zwyczaju Zakonu, on też wziął je na ręce swoje, i błogosławił Boga”.

²⁶² Łk 2, 38: „I ona tejsze godziny nadszedłszy wyznawała Panu, i opowiadała o nim wszystkim, którzy oczekiwali odkupienia Izraela”.

²⁶³ Wyjść 12, 21–22: „I przyzwał Mojżesz wszystkich starszych synów Izraelowych, i rzekł do nich: «Idźcie, weźcie bydlę według rodzin waszych i ofiarujcie paschę. A snopek hizopu umoczcicie we krwi, która jest na progu, i pokropcie nią naproznik i oba podwoje»”.

²⁶⁴ Wyjść 30, 25–30: „I sporządzisz olejek namaszczenia święty, maść sprawioną robotą aptekarską. [...] Aaron i synów jego pomażesz i poświęcisz ich, aby mi sprawowali urząd kapłański”; Kapł 8, 30: „A wzięwszy olejek i krew, która była na ołtarzu, pokropił Aarona i szaty jego, i synów jego i szaty ich”.

²⁶⁵ Chodzi tu raczej o Marię, siostrę Marty – J 12, 3: „Maria więc wzięła funt drogiego, szpikanardowego olejku, i namaściła nogi Jezusowe, i otarła nogi jego włosami swoimi; i napełnił się dom wonnością olejku”. U ewangelistów synoptycznych jest mowa o bezimiennej kobiecie (Mt 26, 7; Mr 14, 3), którą określa się czasem jako grzesznicę (Łk 7, 37).

²⁶⁶ Rodz 3, 6 – zob. przyp. 78 do w. 56.

²⁶⁷ Sędz 14, 8–9: „A wracając się po kilku dniach aby ją pojąć, zstąpił, aby oglądać ścierw lwi, a oto rój pszczół był w paszczę lwiej i plastr miodu. Wziąwszy go tedy w ręce, jadł na drodze, a przyszedłszy do ojca swego i matki dał im część, którzy też sami zjedli; a przecie im nie chciał powiedzieć, że miód ze ścierwa lwiego wybrał”.

²⁶⁸ 1 Król 16, 23 – zob. przyp. 76 do w. 55.

²⁶⁹ Wyjść 15, 20: „Wzięła tedy Maria prorokini, siostra Aaronowa, bęben w rękę swoją, i wyszły wszystkie niewiasty za nią z bębnami i w płasach”.

²⁷⁰ Rodz 4, 21: „Imię zaś brata jego Jubal; ten był ojcem grających na harfach i fletniach”.

²⁷¹ Judyt 15, 15: „A wszyscy ludzie weselili się z niewiastami i z pannami i z młodzieńcami, na instrumentach i harfach”.

²⁷² 1 Kron 25, 1–6: „Dawid tedy i zwierzchnicy wojskowi odłączyli na posługiwanie synów Asafa, Heman i Idituna, aby prorokowali na cytrach i na harfach, i na cymbałach, według liczby swojej służąc poruczonemu sobie urzędowi. [...] Wszyscy pod ręką ojca ich rozdzieleni byli na śpiewanie w kościele Pańskim, na cymbałach, na harfach i na cytrach ku posługom domu Pańskiego przy królu, to jest: Asaf, Iditun i Heman”. O aktywności muzycznej Asafa zob. w ogóle 1 Kron 15–16.

²⁷³ Mt 14, 6: „W dzień zaś urodzin Heroda tańczyła córka Herodiady w pośrodku, i spodobała się Herodowi” (także Mr 6, 22).

²⁷⁴ Dan 3, 24–26: „I chodzili wpośród płomienia chwając Boga i błogosławiąc Panu. A stojąc Azariasz, tak się modlił i otworzywszy usta swe wpośród ognia rzekł:

«Błogosławiony jesteś, Panie, Boże ojców naszych, i chwalebne i sławne imię twoje na wieki!»

²⁷⁵ Mambres i jego kolega Jannes to nienazwani z imienia w księdze Wyjścia magowie Faraona, rywalizujący z Mojżeszem (imiona owe podaje 2 Tym 3, 8). Wyjść 7, 11–12: „Ale Faraon wezwał mędrców i czarowników; i uczynili oni również podobnie przez czary egipskie i jakieś tajemne sprawy. I rzucił każdy laszkę swoją, i obróciły się w węże” (zob. też Wyjść 7, 22; 8, 7; 8, 18).

²⁷⁶ Rodz 21, 6–7: „I rzekła Sara: «Śmiech mi uczynił Bóg; ktokolwiek usłyszysz, pomoże mi w śmiechu». I znowu rzekła: «Kto by wierzył, że Abraham usłyszysz, iż Sara piersiami karmi syna, którego mu już staremu urodziła?»” Ponadto Strecker wskazuje, że wg Hieronima (*De nominibus Hebraicis*) Izaak znaczy *risus, vel gaudium* (PL, t. xxiii, s. 780).

²⁷⁷ Mt 26, 49: „I natychmiast przystąpiwszy do Jezusa, rzekł: Bądź pozdrowion, Rabbi! I pocałował go” (także Mr 14, 45; Łk 22, 47).

²⁷⁸ Wyjść 4, 18: „Odszedł Mojżesz i wrócił się do Jetry, teścia swego, i rzekł mu: «Pójdę, a wrócę się do braci moich do Egiptu, żeby obaczyć, czy jeszcze żywi». Rzekł mu Jetro: «Idź w pokój». W tekście oryginalnym *Ucztu* imię to występuje w wersji *lothor*.

²⁷⁹ Łk 4, 15: „A on nauczał w synagogach ich, i był wielce sławiony przez wszystkich”; Mt 4, 17: „Odtąd począł Jezus przepowiadać i mówić: Pokutę czynicie, albowiem przybliżyło się królestwo niebieskie” (także Mr 1, 14–15).

²⁸⁰ Mt 14, 3–4: „Albowiem Herod pojmał był Jana, i związał go, i wsadził do więzienia z powodu Herodiady, żony brata swego. Mówił mu bowiem Jan: Tobie nie wolno jej mieć” (także Mr 6, 17–18; Łk 3, 19–20).

²⁸¹ Mt 4, 18 – zob. przyp. 185 do w. 120.

²⁸² Wyjść 14, 8: „I zatwardził Pan serce Faraona, króla egipskiego, i gonił synów Izraelowych”.

²⁸³ Rodz 10, 8–9: „Zaś Chus zrodził Nemroda; ten począł być możnym na ziemi, a był dużym łowcą przed Panem. Stąd poszło przysłowie: «Jak Nemrod duży łowiec przed Panem»”.

²⁸⁴ Mt 26, 14–15: „Wtedy odszedł jeden z dwunastu, którego zwano Judaszem Iszkariotą, do przedniejszych kapłanów, i rzekł im: Co mi chcecie dać, a ja go wam wydam?”

²⁸⁵ Rodz 2, 15: „Wziął tedy Pan Bóg człowieka i posadził go w raju rozkoszy, aby uprawiał i strzegł go”.

²⁸⁶ Zapewne w związku z jej rolą pramatki. Pojawiający się tu termin *exodiarus* łączy się też może z *exodus* (wyjście) albo z gr. *eksodynáo* (sprawiać dużą przykrość), skoro Ewa właśnie była sprawczynią wypędzenia – Rodz 3, 17–23: „Adamowi zaś rzekł: «Iżes usłuchał głosu żony twojej i jadłeś z drzewa, z któremu ci był kazał, abys nie jadł, przekłeta będzie ziemia w dziele twoim» [...]. I usunął go Pan Bóg z raju rozkoszy”.

²⁸⁷ Rodz 4, 8 – zob. przyp. 88 do w. 62.

²⁸⁸ Rodz 4, 2 – zob. przyp. 10 do w. 10.

²⁸⁹ Rodz 27, 42–43: „Powiedziano to Rebecce, a ona posławszy i wezwawszy Jakuba, syna swego, rzekła do niego: «Oto Ezaw, brat twój, grozi, że cię zabije. Przeto teraz, synu mój, posłuchaj głosu mego, a wstawszy ucieknij do Labana»”.

²⁹⁰ Łk 1, 5: „Był za dni Heroda, króla Judei, pewien kapłan, imieniem Zachariasz”.

²⁹¹ 2 Król 2, 4: „I przyszli mężowie judzcy, i pomazali tam Dawida, aby królował nad domem judzkim”; 2 Król 5, 3: „Przyszli też i starsi izraelscy do króla do Hebronu, i uczynił z nimi król Dawid przymierze w Hebronie przed Panem; i pomazali Dawida na króla nad Izraelem”.

²⁹² Rodz 4, 21 – zob. przyp. 270 do w. 170.

²⁹³ Mt 4, 21 – zob. przyp. 39 do w. 24.

²⁹⁴ Zob. przyp. 127 do w. 85.

²⁹⁵ Rodz 24, 15 – zob. przyp. 31 do w. 20.

²⁹⁶ Ananiasz, jeden z młodzieńców z księgi Daniela, otrzymał babilońskie imię Sydrach (Dan 1, 7); Dan 3, 23: „A ci trzej mężowie, to jest Sydrach, Misach i Abdenago wpadli w środek pieca ognia pałającego związani”.

²⁹⁷ Tekla, skazana na śmierć, wystąpiła na arenie z dzikimi bestiami; *Acta Pauli et Theclae* 33–34.

²⁹⁸ Zob. przyp. 125 do w. 84 i przyp. 219 do w. 137; ów ostatni wskazany wers mówi o oddaniu soli, co wg Streckera ma się wiązać z głupotą Lota – poprzez Mt 5, 13: „Wy jesteście solą ziemi. A jeśli sól zwietrzeje, czym będzie solona? Na nic się więcej nie przyda, tylko żeby była precz wyrzucona i podeptana przez ludzi”.

²⁹⁹ 3 Król 3, 3: „I miłował Salomon Pana, chodząc według przykazań Dawida, ojca swego, wyjąwszy, iż na wyżynach ofiarował i zapalał kadzidło”.

³⁰⁰ Łk 10, 40 – zob. przyp. 252 do w. 159 (zob. też J 12, 2).

³⁰¹ 2 Król 11, 14–15: „Stało się tedy rano, i napisał Dawid list do Joaba, i posłał przez ręce Uriasza napisawszy w liście: «Postawcie Uriasza na czele szeregów, gdzie najcięższa bitwa, a opuście go, aby zabity zginął»”.

³⁰² Mt 2, 16 – zob. przyp. 120 do w. 81.

³⁰³ Rodz 9, 24–25: „A ocuciwszy się Noe z wina, gdy się dowiedział, co mu uczynił syn jego młodszy, rzekł: «Przekłety Chanaan, niewolnikiem niewolników będzie u braci swych»”.

³⁰⁴ Tob 6, 5 – zob. przyp. 119 do w. 81.

³⁰⁵ Rodz 9, 20–21 – zob. przyp. 105 do w. 74.

³⁰⁶ Rodz 21, 6–7 – zob. przyp. 276 do w. 173.

³⁰⁷ Job 1, 20–21: „Wtedy Job wstał, rozdarł szaty swoje, a ostrzygłszy głowę, upadł na ziemię, pokłonił się, i rzekł: «Nago wyszedłem z żywota matki mojej i nago się tam wrócić; Pan dał, Pan wziął»”.

³⁰⁸ Dan 13, 48–50 – zob. przyp. 20 do w. 15.

³⁰⁹ Mt 13, 55 – zob. przyp. 99 do w. 71.

³¹⁰ Rodz 38, 14–17: „Ona tedy złożywszy szaty wdowie, wzięła na się rąbek i zmieniwszy szaty usiadła na rozstaju drogi, która wiedzie do Tamnas [...]. Ujrawszy

ją Juda mniemał, że była wszetecznicą, bo była nakryła twarz swoją, aby jej nie poznano. I przystępując do niej, rzekł: «Dopuszcz mi, abym miał sprawę z tobą»; bo nie wiedział, że synową jego była. A gdy ona odpowiedziała: «Co mi dasz, żebyś zażył obcowania ze mną?» rzekł: «Poślę ci koziołka z trzód».

³¹¹ Rodz 29, 16–17 – zob. przyp. 165 do w. 109.

³¹² Rodz 29, 31: „A widząc Pan, iż nie dbał o Lię, otworzył żywot jej, a siostra pozostała niepłodną”; Rodz 30, 1: „Widząc tedy Rachel, że była niepłodną, zazdrościła siostrze swej”.

³¹³ Strecker wskazuje, że wg Hieronima (*De nominibus Hebraicis*) Maria, sermone Syro domina nuncupetur (PL, t. XXIII, s. 842).

³¹⁴ Rodz 19, 33 – zob. przyp. 240 do w. 151. Rodz 19, 36: „Poczęły tedy dwie córki Lotowe z ojca swego”.

³¹⁵ Wyjść 17, 8: „I przyszedł Amalek, i walczył przeciwko Izraelowi w Rafidim”.

³¹⁶ Rodz 9, 27 (?): „Niech rozszerzy Bóg Jafeta, i niech mieszka w namiotach Semowych”.

³¹⁷ Rodz 25, 27 – zob. przyp. 148 do w. 99.

³¹⁸ 1 Król 17, 4–5: „I wyszedł mąż bękart z obozu filistyńskiego, imieniem Goliat z Get, wysoki na sześć łokci i pięć; i przyłbica miedziana na głowie jego, i w karaceny łuszczastą się ubierał, a waga karaceny jego pięć tysięcy syków miedzi była”.

³¹⁹ 3 Król 12, 28–29: „I obmyśliwszy rzecz uczynił dwa cielce złote, i rzekł im: «Nie chodźcie już więcej do Jeruzalem! Oto bogowie twoi, Izraelu, którzy cię wywiedli z ziemi egipskiej!» I postawił jednego w Betel, a drugiego w Dan”; 3 Król 14, 2: „I rzekł Jeroboam żonie swej: «Wstań, a odmień szaty, aby cię nie poznano, żeś żona Jeroboama»”.

³²⁰ Tu (aluzyjnie): została zgwałcona – Rodz 34, 1–2: „I wyszła Dyna, córka Lii, aby odwiedzić niewiasty owej krainy. Ujrawszy ją Sychem, syn Hemora Hewejczyka, księżę owej ziemi, rozmiłował się w niej i porwał, i spał z nią gwałt uczyniwszy pannie”.

³²¹ Aaron rozlewa *aquam*, jednak w kontekście przygody Dyny lepszy sens dać może inne znaczenie owego terminu (tak zresztą stosowanego przez autorów kościelnych) – nasienie. Strecker odsyła do Pliniusza (*Hist. nat.* 24, 143), gdzie jest mowa o roślinie zwanej aron, która pobudza m.in. wypływ uryny – z tym że łac. termin *urina* oznaczać też może płyn nasienny.

³²² Zob. przyp. 124 do w. 84. Joz 10, 12–13: „Mówił tedy Jozue do Pana dnia, którego wydał Amorejczyków przed oczyma synów Izraelowych, i rzekł przed nimi: «Słońce naprzeciw Gabaonu nie ruszaj się, a księżycu naprzeciw doliny Ajalon». I stanęło słońce i księżyc, aż się pomścił lud nad nieprzyjaciółmi swymi”.

³²³ 2 Król 11, 2: „Gdy się to działo, przydarzyło się, że Dawid wstał z łoża swego po południu i przechadzał się po dachu domu królewskiego; i ujrzał niewiastę myjącą się naprzeciwko na dachu swym, a była niewiasta bardzo piękna”. Jej imię w wersji oryginalnej *Ucztu* występuje w formie *Bersabee*.

³²⁴ Rodz 22, 13: „Podniósł Abraham oczy swoje i ujrzał za sobą barana, który uwiązał za rogi w cierniu; wziął go tedy i ofiarował na całopalenie zamiast syna”.

³²⁵ Byk był wśród bestii, które miały uśmiercić Teklę na arenie; *Acta Pauli et Theclae* 35.

³²⁶ Rodz 8, 20 – zob. przyp. 150 do w. 100.

³²⁷ Rodz 24, 20: „I wylawszy wiadro w koryta, pobieżała znowu do studni czerpać wodę, a naczerpawszy wszystkim wielbłądom dawała”.

³²⁸ Sędz 14, 5: „Poszedł tedy Samson z ojcem swym i z matką do Tamnata. A gdy przyszli do winnic miejskich, ukazał się młody lew srogi a ryczący, i zabieżał mu”.

³²⁹ Rodz 25, 27 – zob. przyp. 148 do w. 99.

³³⁰ Tłusty cielec pojawia się w Jezusowej przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15, 23).

³³¹ Rodz 30, 43: „I wzbogacił się ów człowiek niezmiernie, i miał wiele trzód, [...] wielbłądów i osłów”.

³³² 4 Król 2, 11 – zob. przyp. 77 do w. 56.

³³³ Judyt 10, 3: „[...] oblokła się w szaty wesela swego, obuła też pantofle, i wzięła naramienniki i lilie, i nausznicze, i pierścionki, i ubrała się we wszystkie swe stroje”.

³³⁴ Joz 7, 21 – zob. przyp. 48 do w. 31.

³³⁵ Rodz 41, 56–57 – zob. przyp. 22 do w. 16.

³³⁶ Rodz 20, 14–16: „Nabrał tedy Abimelech owiec i wołów, i sług, i służebnic, i dał Abrahamowi, i wrócił mu Sarę, żonę jego. [...] A Sarze powiedział: «Oto tysiąc srebrników dałem bratu twemu, to będziesz miała na zasłonę oczu przed wszystkimi»”.

³³⁷ Wyjść 25, 10: „Skrzynię zbijcie z drzewa akacjowego; długość jej niech ma półtrzecia łokcia, szerokość półtora, wysokość także półtora”.

³³⁸ Łk 24, 40–42: „A to rzekłszy ukazał im ręce i nogi. Gdy zaś oni jeszcze nie wierzyli, i dziwili się z radości, rzekł: Macie tu co do jedzenia? A oni mu podali część ryby pieczonej i plaster miodu”.

³³⁹ 1 Król 25, 18 „Pospieszyła się tedy Abigail i wzięła dwieście chlebów i dwa bukłaki wina, i pięć baranów warzonych, i pięć miar prażma, i sto wiązanek rodzynek, i dwieście wiązek fig, i włożyła na osły”.

³⁴⁰ Joz 7, 21 – zob. przyp. 48 do w. 31.

³⁴¹ Rodz 31, 19: „Na ten czas poszedł był Laban strzyc owce, a Rachel ukradła bałwany ojca swego”.

³⁴² Srebrnym zwierciadłem Tekla skorumpowała strażników, by dostać się do uwięzionego Pawła; *Acta Pauli et Theclae* 18.

³⁴³ Rodz 44, 12: „A gdy je przeszukał począwszy od najstarszego aż do najmłodszego, znalazł kubek w worze Beniaminowym”.

³⁴⁴ Rodz 38, 18: „Rzekł Juda: «Co chcesz, żebym ci dał w zastaw?» Odpowiedziała: «Pierścień twój i naramiennik, i laskę, którą w ręce trzymasz»”.

³⁴⁵ Judyt 13, 10 – zob. przyp. 47 do w. 30.

³⁴⁶ 1 Król 26, 12: „Wziął tedy Dawid oszczep i kubek wody, który był w głowach Saulowych, i poszli, a nie było nikogo, co by widział i zrozumiał i ocucił się, ale wszyscy spali, bo sen Pański przypadł na nich”.

³⁴⁷ Rodz 20, 2–3: „Posłał tedy Abimelech, król Gerary, i wziął ją. Ale przyszedł

Bóg do Abimelecha przez sen w nocy i rzekł mu: «Oto umrzesz dla niewiasty, którą wziął, ma bowiem męża».

³⁴⁸ Mt 14, 10–11 – zob. przyp. 160 do w. 107.

³⁴⁹ Rodz 4, 8 – zob. przyp. 88 do w. 62.

³⁵⁰ Rodz 3, 17–23 – zob. przyp. 286 do w. 181.

³⁵¹ Łk 1, 20 – zob. przyp. 167 do w. 110.

³⁵² Rodz 27, 43 – zob. przyp. 289 do w. 183.

³⁵³ Rodz 5, 24 – zob. przyp. 74 do w. 54.

³⁵⁴ Rodz 20, 2–5: „Posłał tedy Abimelech, król Gerary, i wziął ją. Ale przyszedł Bóg do Abimelecha przez sen w nocy i rzekł mu: «Oto umrzesz dla niewiasty, którą wziął, ma bowiem męża». A Abimelech nie dotknął się jej był, i rzekł: «Panie, czyż lud niewiedzący i niewinny zabijesz? Czy mi sam nie mówił: Siostrą moją jest; i sama mówiła: Bratem moim jest? W prostocie serca mego i w czystości rąk moich uczyniłem to»”.

³⁵⁵ Dan 4, 28–30: „A gdy jeszcze mowa była w ustach króla, głos spadł z nieba: «Tobie mówią, Nabuchodonozorze królu: królestwo twoe odejdzie od ciebie, i od ludzi wyrzucą cię, a z bydłem i ze zwierzętami będzie mieszkanie twoje; trawę jak wół jeść będziesz i siedem czasów odmieni się nad tobą, aż poznasz, że Najwyższy panuje w królestwie ludzi, a komukolwiek zechce, daje je». Też godziny wypełniło się słowo nad Nabuchodonozorem: od ludzi został wyrzucony, jadł trawę jak wół, i rosą niebieską ciało jego było skrapiane, aż włosy jego na kształt orłów urosły, a paznokcie jego jak ptaków”.

³⁵⁶ Rodz 18, 22–25: „I obrócili się stamtąd, i poszli do Sodomy, lecz Abraham jeszcze stał przed Panem. I przystąpiwszy rzekł: «Czyliż zatracisz sprawiedliwego z niebożnym? Jeśli będzie pięćdziesięciu sprawiedliwych w mieście, zginąż społem? i nie przepuścisz miejscu owemu dla pięćdziesięciu sprawiedliwych, jeśli będą w nim? Niech to daleko będzie od ciebie, abys tę rzecz uczynić miał i zabić sprawiedliwego z niebożnym, i żeby był sprawiedliwy na równi z niebożnym; niech to daleko będzie od ciebie!»”

³⁵⁷ 4 Król 2, 11 – zob. przyp. 77 do w. 56.

³⁵⁸ Rodz 34, 1–2 – zob. przyp. 320 do w. 199.

³⁵⁹ Rodz 7, 16–17: „[...] i zamknął go Pan z zewnątrz. I stał się potop przez czterdzieści dni na ziemi”.

³⁶⁰ Sprawa dotyczy łupów, które zagarnął m.in. król Arioch (zob. w ogóle Rodz 14, 1–16); Rodz 14, 11–16: „I zabrali wszystką majątność Sodomy i Gomory, i wszystko, co do żywności należy, i odeszli; nadto i Lota i majątność jego, synowca Abramowego, który mieszkał w Sodomie. [...] Co usłyszawszy Abram, to jest, iż pojmano Lota, brata jego, zebrał gotowych domowych sług swoich trzystu i osiemnastu, i pogoń uczynił aż do Dan. [...] I przywrócił nazad wszystką majątność i Lota, brata swego, z majątnością jego, i niewiasty, i lud”.

³⁶¹ Mr 15, 25: „[...] i ukrzyżowali go” (także Mr 27, 35; Łk 23, 33; J 19, 18).

³⁶² Dan 14, 28–30: „A gdy przyszli do króla, rzekli: «Wydadź nam Daniela, bo

inaczej zabijemy ciebie i dom twój». Widząc tedy król, że gwałtownie nań nalegali, koniecznością zmuszony wydał im Daniela. A oni go wrzucili do lwiej jamy i był tam przez sześć dni”.

³⁶³ Dan 13, 20–21: „Oto drzwi sadu są zamknięte i nikt nas nie widzi, a my w pożądlivości ku tobie jesteśmy; przeto przystań na to, by spać z nami. A jeśli nie będziesz chciała, wydamy przeciw tobie świadectwo, że był z tobą młodzieniec i że dlatego wypuściłaś dziewczęta od siebie”.

³⁶⁴ Rodz 39, 16–20: „Na znak tedy wiary płaszcz zatrzymany ukazała mężowi, gdy się wrócił do domu, i rzekła: «Wszedł do mnie niewolnik Hebrajczyk, któregoś przywiódł, aby się ze mnie naigrawał; a gdy usłyszał, żem wołała, zostawił płaszcz, który trzymałam, i uciekł precz». To usłyszawszy pan, a nazbyt prędko wierząc słowom żony, rozgniewał się bardzo i dał Józefa do ciemnicy, gdzie strzeżono więźniów królewskich, i był tam w zamknięciu”.

³⁶⁵ Zob. przyp. 216 do w. 136.

³⁶⁶ Dan 14, 35 – zob. przyp. 115 do w. 79.

³⁶⁷ Zob. przyp. 279 do w. 187.

³⁶⁸ Dan 3, 23 – zob. przyp. 296 do w. 186.

³⁶⁹ Sędz 16, 21: „A Filistyni pojmanny go, natychmiast wyłupili mu oczy i powiedli go do Gazy związanego łańcuchami, a zamknąwszy go w ciemnicy żarna obracać przymusili”.

³⁷⁰ 2 Król 11, 17: „I wyszedłszy mężowie z miasta, walczyli przeciw Joabowi, i poległo nieco z ludu sług Dawidowych, i zginął też Uriasz Hetejczyk”.

³⁷¹ Paweł został ubiczowany w Ikonium, gdy Teklę skazano na śmierć na stosie; *Acta Pauli et Theclae* 21.

³⁷² Zob. przyp. 80 do w. 57.

³⁷³ Wg *De prophetis...* (PG, t. XLIII, s. 400) Jeremiasz miał zginąć ukamienowany przez lud (*lithoboletheis hypo tou laou eteleútesen*).

³⁷⁴ Tob 2, 11 – zob. przyp. 204 do w. 130.

³⁷⁵ Wyjść 4, 1: „Odpowiadając Mojżesz rzekł: «Nie uwierzą mi i nie usłuchają głosu mego ale rzekną: Nie ukazał się tobie Pan»”.

³⁷⁶ Liczb 16, 31–33: „Natychmiast tedy, skoro przestał mówić, rozstąpiła się ziemia pod ich nogami, i otworzywszy paszczkę swą pożarła ich z ich namiotami i ze wszystką majątnością ich. I zstąpili żywcem do otchłani, okryci ziemią, i zginęli spośród zgromadzenia”.

³⁷⁷ 2 Król 18, 9 – zob. przyp. 36 do w. 23.

³⁷⁸ Rodz 24, 64–65 – zob. przyp. 46 do w. 30.

³⁷⁹ 2 Król 16, 5–6: „I przyszedł król Dawid aż do Bahurim, a oto wychodził stamtąd mąż z rodu Saulowego imieniem Semej, syn Gera, i wychodząc wstępował i złorzeczył, i ciskał kamieniami na Dawida i na wszystkich sług Dawida”.

³⁸⁰ Zob. historię o plagach egipskich (Wyjść 7–12).

³⁸¹ Rodz 32, 27: „I rzekł: «Co za imię twoje?» odpowiedział: «Jakub»”.

³⁸² Liczb 16, 31–33 – zob. przyp. 376 do w. 235.

³⁸³ Liczb 16, 31–33 – zob. przyp. 376 do w. 235.

³⁸⁴ Rodz 22, 9 – zob. przyp. 15 do w. 12.

³⁸⁵ 2 Król 12, 1: „Posłał tedy Pan Natana do Dawida”.

³⁸⁶ Może w związku z porażkami militarnymi, po których Amalekici tracili łupy? Wyjść 17, 13: „I zmusił Jozue do ucieczki Amaleka i lud jego ostrzem miecza”; zob. też cały rozdział 1 Król 30.

³⁸⁷ Mt 26, 24: „Wprawdzie Syn Człowieczy idzie, jak o nim napisano; ale biada temu człowiekowi, przez którego Syn Człowieczy będzie wydany. Lepiej by mu było, gdyby się był nie narodził ten człowiek” (także Mr 14, 21; Łk 22, 22).

³⁸⁸ Por. przyp. 275 do w. 172.

³⁸⁹ Rodz 19, 15–16: „A gdy było rano, przymuszali go Aniołowie mówiąc: «Wstań, weźmij żonę twoją i dwie córki, które masz, abyś i ty razem nie zginął dla złości miasta». A gdy on się ociągał, ujęli rękę jego i rękę żony jego i dwu córek jego, przeto iż chciał go Pan oszczędzić”.

³⁹⁰ 1 Król 4, 11: „I skrzynię Bożą wzięto, i dwaj synowie Helego, Ofni i Finees stracili życie”.

³⁹¹ 1 Król 4, 11 – zob. przyp. poprzedni.

³⁹² 1 Król 4, 18 – zob. przyp. 41 do w. 25.

³⁹³ Rodz 34, 1–2 – zob. przyp. 320 do w. 199.

³⁹⁴ Zob. cały rozdział Rodz 27.

³⁹⁵ Zob. przyp. 45 do w. 28.

³⁹⁶ Rodz 3, 13: „I rzekł Pan Bóg do niewiasty: «Czemuś to uczyniła?» Ona odpowiedziała: «Wąż mię zwiódł i jadłam»”.

³⁹⁷ Rodz 4, 9 – zob. przyp. 83 do w. 59.

³⁹⁸ Zob. dłuższy passus Mt 26, 69–75 (także Mr 14, 66–72; Łk 22, 55–62; J 18, 25–27).

³⁹⁹ Joz 2, 1–5: „Posłał tedy Jozue, syn Nuna, z Setim dwu mężów szpiegów potajemnie i rzekł im: «Idźcie a przepatrzcie ziemię i miasto Jerycho». Oni poszli i weszli w dom nierządnicy, imieniem Rahab, i stanęli u niej. I dano znać królowi Jerycha, i powiedziano: «Oto mężowie z synów izraelowych weszli tu w nocy, żeby przepatrzeć ziemię». I posłał król Jerycha do Rahaby, mówiąc: «Wywiedź mężów, którzy przyszli do ciebie i weszli do domu twego, bo są szpiegami i przyszli przepatrzeć wszystką ziemię». A niewiasta wzięwszy mężów, skryła ich i rzekła: «Prawda jest, przyszli do mnie ale nie wiedziałam, skąd byli; a gdy bramę zamykano, kiedy już było ciemno, oni też równocześnie wyszli, a nie wiem, dokąd poszli; gońcie ich prędko, a pojmacie ich»”.

⁴⁰⁰ Rodz 31, 30–32: „Chciało ci się jechać do swoich i pragnęłaś domu ojca twego; ale czemuś pokradł bogów moich? Odpowiedział Jakub: «Żem odjechał bez twojej wiedzy, to bałem się, byś mi przemocą nie odebrała córek twoich. A iż mi o złodziejstwo pomawiasz: u kogokolwiek znajdziesz bogów swoich, niech zabity będzie przed braćmi naszymi. Szukaj, cokolwiek twego u mnie znajdziesz, to weźmij». To mówiąc nie wiedział, że Rachel ukradła bałwany”.

⁴⁰¹ Dan 13, 27: „A gdy starcy powiedzieli, zawstydzieli się sędzcy bardzo, bo nigdy nie powiedziano takiego słowa o Zuzannie”; Dan 13, 41: „Uwierzyło im pospólstwo jako starcom i sędziom ludu, i skazali ją na śmierć”.

⁴⁰² Może dlatego, że sam wsławił się oskarżeniami? Zarzucał Herodowi związek z bratową (Mt 14, 3–4).

⁴⁰³ Być może chodzi o odpowiedź daną Labanowi, który poszukiwał swych bałwanów ukrytych przez Rachelę. Rodz 31, 35: „Niech się nie gniewa pan mój, że nie mogę przed tobą powstać, bo teraz na mnie przypadło, co bywa u niewiast”.

⁴⁰⁴ Królowa Tryfena lamentowała nad losem skazanej na śmierć Tekli; *Acta Pauli et Theclae* 30. Charakter jej relacji z Teklą stanowi sprawdzie przedmiot kontrowersji (czy adoptowała ową dziewczeczkę, czy też może udzieliła jej opieki z uwagi na patronat, którym – jako bogata wdowa – otaczała społeczność chrześcijańską?). Tak czy inaczej, w stosownej chwili objawiła swą żalność. Pisze o niej szerzej M. Misset-van de Weg, *A Wealthy Woman Named Tryphaena: Patroness of Thecla of Iconium* [w:] *The Apocryphal Acts...*, op. cit., s. 16–35.

⁴⁰⁵ Mr 15, 47: „A Maria Magdalena i Maria Józefowa patrzyły, gdzie go kładziono”.

⁴⁰⁶ Może dlatego, że Onezyforus wyczekiwał św. Pawła na drodze, by zaprosić go do swego domu; *Acta Pauli et Theclae* 2–4. Por. też 2 Tym 1, 16–18: „Niech Pan okaże miłosierdzie domowi Onezyfora, bo mię często pokrzepiał i łańcucha mojego się nie wstydził; ale przyszedłszy do Rzymu, bardzo troskliwie mnie szukał i znalazł. Niech mu da Pan, aby znalazł miłosierdzie u Pana w ów dzień. A jak wielkie świadczył mi usługi w Efezie, ty lepiej wiesz”.

⁴⁰⁷ Job 2, 8 – zob. przyp. 45 do w. 28.

⁴⁰⁸ Rodz 31, 53: „Przyśiągł tedy Jakub przez bojaźń ojca swego Izaaka”.

⁴⁰⁹ Wyjść 7, 13 – zob. przyp. 172 do w. 113.

⁴¹⁰ 3 Król 14, 2 – zob. przyp. 319 do w. 198.

⁴¹¹ Dan 13, 22: „Westchnęła Zuzanna i rzekła: «Ściśnięta jestem zewsząd; bo jeśli to uczynię, muszę śmierć ponieść, a jeśli nie uczynię, nie ujdę rąk waszych»”.

⁴¹² Zob. przyp. 214 do w. 135.

⁴¹³ Zob. *Treny Jeremiasza*.

⁴¹⁴ Rodz 44, 12 – zob. przyp. 343 do w. 217.

⁴¹⁵ Rodz 44, 1–2 – zob. przyp. 23 do w. 16.

⁴¹⁶ Joz 7, 20–21 – zob. przyp. 48 do w. 31. Śmierć Achana stanowiła ofiarę przebłągalną – Joz 7, 25–26: „I ukamienował go wszystek Izrael, a wszystko, co było jego, ogniem spalono. [...] i odwróciła się zapalczywość Pańska od nich”.

⁴¹⁷ Wyjść 2, 12: „A gdy się obejrzał tam i sam, a widział, że nikogo nie masz, zabiwszy Egipcjanina, ukrył go w piasku”; por. z wersją Septuaginty: *patáksas ton Aigýption*, od *patáссо* – kopię.

⁴¹⁸ Rodz 32, 23–26: „I przeprowadziwszy wszystko, co do niego należało, pozostał sam, a oto mąż zmagął się z nim aż do rana. Ale widząc, iż go nie mógł przemóc, dotknął się ścięgna biodra jego, i natychmiast uschło. I rzekł do niego: «Puść mię, bo już wschodzi zorza»”.

⁴¹⁹ W Antiochii Tekla była napastowana przez niejakiego Aleksandra, którego publicznie ośmieszyła rozrywając mu odzienie. Poza tym sama Tekla była doświadczona w nagości – podczas prób jej uśmiercenia na stosie i na arenie występowała bowiem obnażona; *Acta Pauli et Theclae* 22, 26 i 33.

⁴²⁰ Dan 14, 21 – zob. przyp. 113 do w. 78.

⁴²¹ 1 Król 17, 49: „I sięgnął ręką swą do torby i wyjął jeden kamień, i rzucił z procy, i wkoło okręciwszy, uderzył Filistyna w czoło, tak że utkwiał kamień w czole jego i padł twarzą swą na ziemię”.

⁴²² Wyjść 7, 20: „I uczynili Mojżesz i Aaron, jak im Pan przykazał; i podniósłszy laskę uderzył w wodę rzeczną przed Faraonem i sługami jego, i obróciła się w krew”.

⁴²³ J 2, 14–15: „I znalazł w świątyni sprzedających woły i owce i gołębie, i bankierów siedzących. A uczyniwszy jakby bicz z powrózków, wyrzucił wszystkich z świątyni, owce też i woły, a pieniądze bankierów rozsypał, i stoły poprzewracał”.

⁴²⁴ Dz 1, 18: „Otóż on posiadał rolę z zapłaty nieprawości, a powiesiwszy się, rozpętał się przez pół, i wypłynęły wszystkie wnętrzności jego”.

⁴²⁵ 1 Mach 6, 43–46: „I obaczył Eleazar, syn Saury, jedno ze zwierząt, ubrane zbroją królewską, a było wyższe nad inne bestie, i zdało mu się, iż na niej król siedział; [...] I podszedł pod nogi słonia, i położył się podeń, i zabił go, i upadł nań na ziemię, i tam umarł”.

⁴²⁶ Rodz 33, 19: „I kupił [Jakub] sztukę pola, na której był rozbił namioty, od synów Hemora, ojca Sychemowego, za sto jagniąt” (także Joz 24, 32; ale zob. w przypisie następnym – Dz 7, 16).

⁴²⁷ Rodz 23, 12–16: „Pokłonił się Abraham przed ludem owej ziemi i rzekł do Efrona w kole ludu: «Proszę, posłuchaj mnie! Dam pieniądze za pole; przyjmij je, a tak pogrzebię umarłą moją na nim». I odpowiedział Efron: «Panie mój, słuchaj mnie! Ziemia, której żądasz, jest warta czterysta syklów srebra: to jest cena między mną a tobą; ale czyż to wiele? Pogrzeb umarłą swoją!» Gdy to usłyszał Abraham, odważył pieniądze, których Efron zażądał wobec synów Hetowych, czterysta syklów srebra dobrej monety pospolitej”. Por. też Dz 7, 16: „I przeniesieni zostali do Sychem, i złożeni zostali w grobie, który kupił Abraham za cenę srebra u synów Hemora, syna Sychema”.

⁴²⁸ Może dlatego, że Kain zbudował miasto? (Rodz 4, 17).

⁴²⁹ Chodź tu raczej o Marię – zob. przyp. 265 do w. 167.

⁴³⁰ Rodz 7, 16 – zob. przyp. 359 do w. 226.

⁴³¹ J 19, 19–20: „Napisał też Piłat i tytuł, i umieścił nad krzyżem. Było zaś napisane: Jezus Nazareński Król Żydowski. Ten więc napis czytało wielu żydów, gdyż blisko miasta było miejsce, gdzie był ukrzyżowany Jezus; a było napisane po hebrajsku, po grecku i po łacinie”.

⁴³² Mt 26, 14–15 – zob. przyp. 284 do w. 180.

⁴³³ Łk 1, 64: „Wnet zaś otwarły się usta jego i język jego, i mówił, błogosławiąc Boga”.

⁴³⁴ Łk 1, 41–43: „I stało się, skoro usłyszała Elżbieta pozdrowienie Maryi, skoczyło dzieciątko w jej łonie, a Elżbieta napełniona została Duchem Świętym. I zawołała

głosem wielkim mówiąc: Błogosławionaś ty między niewiastami, i błogosławiony owoc żywota twojego. A skądże mi to, że przyszła matka Pana mego do mnie?”

⁴³⁵ Łk 1, 29: „A ona, gdy usłyszała, zatrwożyła się na mowę jego, i myślała, jakże by to było pozdrowienie?”

⁴³⁶ Rodz 18, 11–13 – zob. przyp. 177 do w. 115.

KOMENTARZ DO DODATKÓW

⁴³⁷ Chodzi o Lotara II, króla Franków, panującego od 855 do śmierci w 869 r. W liście tym Raban Maur, arcybiskup moguncki, ofiarowuje władcy *Uczę Cypriana*, przez siebie na nowo skompilowaną (w roku 855).

⁴³⁸ Ów tytuł: „ojciec rodziny” (*pater familias*) odnosi się zapewne do samego Chrystusa – w związku ze wzmiankowanymi tu dwiema postaciami eucharystycznego ciała.

⁴³⁹ Dan 1, 11–12 – zob. przyp. 137 do w. 92 *Ucztę*.

⁴⁴⁰ Jak 5, 14–15 (?): „Choruje kto między wami? Niech wezwie kapłanów kościoła i niech się modlą nad nim, namaszczając go olejem w imię Pańskie; a modlitwa wiary wybawi chorego i ulży mu Pan; a jeśliby był w grzechach, będą mu odpuszczone”.

⁴⁴¹ Wyjść 12, 5: „A baranek będzie bez zmazy, samczyk, roczny”.

⁴⁴² Rodz 18, 7 – zob. przyp. 108 do w. 75 *Ucztę*.

⁴⁴³ Rodz 22, 6 – zob. przyp. 98 do w. 70 *Ucztę*.

⁴⁴⁴ Rodz 30, 43 – zob. przyp. 331 do w. 207 *Ucztę*.

⁴⁴⁵ Rodz 41, 55–56 – zob. przyp. 22 do w. 16 *Ucztę*.

⁴⁴⁶ Mt 4, 18 – zob. przyp. 185 do w. 120 *Ucztę*.

⁴⁴⁷ Tob 6, 6 – zob. przyp. 139 do w. 93 *Ucztę*.

⁴⁴⁸ Mt 3, 4 – zob. przyp. 69 do w. 51 i przyp. 143 do w. 95 *Ucztę*.

⁴⁴⁹ Rzym 14, 3: „Ten, co je, niechaj nie gardzi nie jedzącym; a ten, co nie je, niech nie sądzi jedzącego”.

⁴⁵⁰ 1 Król 17, 17–18: „Rzekł tedy Izaj do Dawida, syna swego: «Weźmij dla braci twych efę prażma i dziesięcioro chleba tego, i pobiegnij do obozu, do braci swych, a dziesięć serów tych zaniesiesz do rotmistrza»”.

⁴⁵¹ Łk 19, 8: „Zacheusz zaś stanąwszy, rzekł do Pana: Oto, Panie, połowę dóbr moich daję ubogim; a jeśli kogo w czym oszukałem, zwracam mu w czwórnasób”.

⁴⁵² Por. w. 141 *Ucztę*.

⁴⁵³ Czyli Dawid, autor przywołanych poniżej słów.

⁴⁵⁴ Ps 118, 103.

⁴⁵⁵ Aleksander Brückner w swojej edycji tego tekstu (*Co nowego. Zbiór anegdot polskich z r. 1650*, wyd. A. Brückner, Kraków 1903, Biblioteka Pisarzy Polskich nr

48, s. 104–107) podaje tu: *per magnum hominum*, zgodnie ze starodrukiem. Brückner korzystał z egzemplarza Bibl. PAU w Krakowie (sygn. 2682) tożsamego z podstawą niniejszego wydania (egz. Bibl. Ossol. sygn. XVII 2765; zaznaczmy na marginesie, że ów makaroniczny utwór nie znajduje się w innych, wcześniejszych XVII-wiecznych edycjach tego zbiorku). Forma *kominum* wydaje się bardziej uzasadniona wobec sensów tego fragmentu utworu.

⁴⁵⁶ *Pons asinorum*, *elenchus* oraz liczne inne terminy pojawiające się dalej (np. *aequipolentia*, *conversio*, *ens*, *intentiones* itp.) wiążą się oczywiście z typem osobliwej erudycji tekstu w zakresie filozofii i retoryki.

⁴⁵⁷ Porfiriusz był filozofem szkoły neoplatońskiej, uczniem Plotyna, który zostawił po sobie sporo pism, głównie komentarzy do Arystotelesa i Platona. Nieco niżej *Visio macaronica...* wspomina jedno z takich jego uczonych dzieł pt. *Isagoge*.

⁴⁵⁸ W edycji Brücknera: *Purbachius*. Koniektura ta celnie wskazuje na osobę Georga Peurbacha (Purbachiusa) – działającego w XV w. astronoma i astrologa, który wstąpił się podręcznikiem *Theoriae novae planetarum*, mającym (od ed. princ. z 1474 r.) blisko sześćdziesiąt wydań (zob. J. North, *Historia astronomii i kosmologii*, przeł. T. i T. Dworak, Katowice 1997, s. 176–180). Ponieważ jednak był to autor znany w kręgach uniwersyteckich, forma *Turbachius* mogła być wprowadzona do tekstu celowo jako sowizdrzański żart z nazwiska uczonego.

⁴⁵⁹ Imię Eurypidesa wymienione obok Arystotelesowego ma – zgodnie z przewrotną uczonością tekstu – sugerować, że i ów tragik należy do grona filozofów.

⁴⁶⁰ Jakub Becal (zm. w 1696 r.) był dzierżawcą ceł, a zyskawszy względy na królewskim dworze Jana III wstawał się tam w cudzych interesach za opłatą; w latach 90-tych komisje skarbowe postawiły mu zarzuty dotyczące jego poczynań gospodarczych, a na sejmie w roku 1693 oskarżono go o nadużycia. Sprawa ta była głośna i spowodowała wzrost antyżydowskich nastrojów (zob. hasło w: PSB, t. 1, s. 387–388, oprac. K. Piwarski). O wątpliwej popularności osoby Becala świadczy ulotny wiersz pt. *Resentiment chrześcijański*, który – nawiązując do rzeczzonego sejmu – piętnuje przekupstwo i oszustwa owego bohatera, wykorzystując przy tym konwencje popularnych pieśni o cudach (zob. ten wiersz w: *Dwa pamiętniki z XVII wieku. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, oprac. A. Przyboś, Wrocław 1954, s. 74–75). Należy zatem sądzić, że *Visio macaronica...* powstała w okresie wzmożonej sławy Becala, czyli w latach 90-tych XVII w.

INDEKS POSTACI

- Aaron – w. 40, 61, 108, 146, 167, 199, 262
Abel – w. 10, 59, 100, 116, 122, 139, 148, 182, 221
Abigail – w. 213
Abimelech – w. 211, 219, 224
Abiron – w. 63, 235
Abraham – w. 12, 44, 48, 75, 99, 117, 140, 204, 225, 266
Absalom – w. 23, 79, 107, 125, 236
Achan – w. 31, 55, 209, 216, 258
Adam – w. 9, 35, 52, 114, 123, 144, 150, 168, 181, 222
Agar – w. 74, 111, 127
Amalek – w. 196, 240
Amelsad (czyli Malassar) – w. 91, 157
Amos – w. 4
Ananiasz – w. 38, 186, 231
Andrzej – w. 5, 120
Anna – w. 63, 165
Arioch – w. 85, 185, 227
Asaf – w. 171
Aukses (Jozue) – w. 84, 200
Azariasz – w. 61, 69, 172
Beniamin – w. 16, 102, 122, 155, 217, 257
Betsabee – w. 201, 209
Cham – w. 190
Daniel – w. 15, 36, 51, 72, 78, 91, 94, 192, 228, 261
Datan – w. 238
Dawid – w. 17, 55, 127, 169, 184, 219, 237, 262
Dyna – w. 199, 226, 244
Eglon – w. 94
Eleazar – w. 264
Eliasz – w. 14, 56, 69, 77, 80, 208, 225
Elizeusz – w. 83, 101
Elżbieta – w. 116, 270
Ewa – w. 9, 37, 56, 86, 114, 123, 181, 246
Ezaw – w. 27, 90, 99, 131, 198, 206, 244
Ezechiel – w. 34, 119
Faraon – w. 18, 36, 54, 104, 113, 125, 144, 179, 237, 254
Finees – w. 242
Goliat – w. 135, 197
Habakuk – w. 79, 90, 230
Heli – w. 25, 243
Hemor – w. 266
Henoah – w. 54, 223
Hermippus – w. 158
Hermokrates – w. 80, 95, 163
Herod – w. 53, 81, 131, 189
Herodiada – w. 105, 171
Holofernes – w. 110, 151
Izaak – w. 12, 64, 70, 93, 145, 173, 191, 239
Izajasz – w. 33, 57, 113, 133, 164, 233
Izmael – w. 160
Izrael – w. 34, 238 (zob. też: Jakub)
Jafet – w. 11, 31, 82
Jakub – w. 13, 43, 65, 71, 85, 89, 106, 118, 132, 153, 183, 207, 223, 253, 260 (zob. też: Izrael)

- Jakub (apostół) – w. 5, 24, 120, 161, 185
Jan – w. 17, 51, 95, 107, 124, 139, 147, 158, 162, 178, 221, 250
Jeremiasz – w. 128, 234, 256
Jeroboam – w. 198, 254
Jetro – w. 174
Jezus – w. 19, 42, 66, 76, 88, 96, 121, 141, 143, 153, 178, 207, 227, 263
Job – w. 28, 57, 192, 245, 253
Joel – w. 1 (także w. 45–46, 6, 175–177, 202, 214–215, 220, 258, 265)
Jonasz – w. 33, 41, 50, 112, 132, 137, 152, 157, 200, 233
Jozue – zob. Aukses
Józef (cieśla) – w. 71, 193
Józef (patriarcha) – w. 16, 40, 104, 128, 210, 229, 258
Jubal – w. 170
Judasz – w. 23, 52, 75, 130, 173, 180, 241, 263, 269
Judyta – w. 30, 62, 129, 170, 208, 218
Kain – w. 10, 37, 62, 78, 124, 138, 182, 246, 267
Kore – w. 239
Laban – w. 43, 154, 249
Lewi – w. 60, 211
Lia – w. 39, 109, 126, 194
Lot – w. 13, 49, 118, 151, 195, 242 (zob. też: Molassadon)
Łazarz – w. 18, 49, 129
Łazarz (żebrak) – w. 97
Mambres – w. 172, 241
Maria (Dziewica) – w. 58 (?), 115, 148, 159, 195, 252, 271
Maria (siostra Aarona) – w. 169
Maria Magdalena – w. 136, 155 (?), 167 (?)
Marta – w. 159, 163, 167 (?) 188, 268
Mateusz – w. 5, 20
Misael – w. 92
Mojżesz – w. 14, 44, 59, 96, 117, 121, 145, 212, 235, 260
Molassadon – w. 84, 133, 137, 187 (zob. też: Lot)
Naaman – w. 4
Nabuchodonozor – w. 224
Nachor – w. 267
Natan – w. 240
Nemrod – w. 180
Noe – w. 11, 39, 74, 100, 106, 134, 150, 191, 205, 226, 268
Ofni – w. 243
Onezyforus – w. 252
Paweł – 27, 64, 141, 232
Piłat – w. 162, 269
Piotr – w. 5, 24, 65, 77, 89, 109, 152, 156, 164, 179, 212, 247
Rachela – w. 26, 38, 149, 166, 194, 216, 250
Rahab – w. 21, 53, 76, 248
Rebeka – w. 20, 30, 73, 86, 105, 135, 186, 205, 236, 255
Ruben – w. 210
Rut – w. 21
Salomon – w. 6, 188
Samson – w. 25, 101, 108, 136, 168, 206, 231
Sara – w. 115, 140, 271
Sarrepta (wdowa z Sarepty) – w. 70
Saul – w. 88, 111, 245
Sefora – w. 72
Sem – w. 31, 82, 196
Symeon – w. 41, 165
Tamara – w. 60, 126, 193, 218
Tekla – w. 22, 50, 134, 147, 187, 204, 217, 230, 261
Tobiasz – w. 15, 81, 93, 112, 130, 160, 190, 234
Tryfena – w. 251
Uriasz – w. 189, 232
Zachariasz – w. 48, 110, 183, 222, 270
Zacheusz – w. 19, 35, 146
Zuzanna – w. 22, 58, 228, 249, 255

SPIS TREŚCI

Wstęp – 5

Nota do przekładów – 13

Bibliografia – 14

Uczta Cypriana – 17

Dodatek I – 29

Dodatek II – 30

Dodatek III – 32

Dodatek IV – 34

Komentarz – 36

Indeks postaci – 64

BIBLIOTHECA
CURIOSA

BIBLIOTHECA CURIOSA jest kontynuacją serii
KSIĘGI OSOBLIWE, która ukazywała się w latach 2002–2003
nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.

W jej ramach opublikowane zostały:

Dzieje Świętego Tomasza Apostoła, przeł. L. Rzymowska

Historia o Doktorze Faustusie, przeł. W. Kunicki

Wizja Adamnana, przeł. J. Sokolski

Horapollon, *Hieroglify*, przeł. J. Kroczak

W druku:

Staropolskie przepowiednie i mirabilia, oprac. J. Kroczak

W przygotowaniu:

Księga monstrów, przeł. J. Sokolski

Sebastian Brant, *Okręt głupców*, przeł. W. Kunicki

ISBN 978-83-7432-321-5

